

SZÓCSALÁDRENDSZER.

NYELVÉSZETI ÉGYMÁSUTÁN.

IRÁNYÉRTEKEZÉS.

IRTA

LUGOSSY JÓZSEF

MAGYAR AKADEMIAI TAG, DEBRECZENI PROFESSOR ÉS
KÖNYVTÁRIGAZGATÓ.

(Külön lenyomat a' M. Nyelvészet II-dik folyama 2. és 3-dik füzetéből.)

PEST,

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

1856.

Buzgolkodó vagyok HAZÁM iránt,
'S áldott anyámnak tisztelő fia.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ.



B 86458

Szócsaládrendszer. — Nyelvészeti egymás- után.

(Olvastatott a' m. akademia nyelvtudományi szakülésében,
jul. 14. 1856.)

Rég szivemen fekvő némelly igazságok elmondhatása végett: szabad legyen kiindulási pontúl *fél* szavunkat választanom.

Ha e' szavunk iránt legjelesb's részint legujabb nyomozóinknál fölvilágosítást keresünk: oda vezettetünk, hogy a' magyarnak legalább is *négy* egymástól eredetében 's lényegében különbözö, bár teljesen egyenlő hangzatu*) *fél* szavának kellene lenni, u. m. 1) *fél* = testvér, rokon, barát (feleym a' temetési beszédben). 2) *fél* = dimidium. 3) *fél* trabs (ajtófél). 4) *fél* = timet. Tekintsük meg: mennyiben érdemlik illy elkülönzött rovatok alá soroztatásukat.

A' két első közt ovatosan von elválasztó mesgyét Révai: „*feleim*, hujus radix est *fél*, Lapponibus (wälja, wäl, welli) hodieque usitata, et nihil amplius significans, quam *fratrem*. Eam ego cum nostro nomine *fél* quod *dimidium* valet, confundere non audeo.“ Fő oka, mi őt ez elkülönítésben vezérli, a' *frater* és *dimidium*nak lapp és

*) Hogy nyelvjárásokban, mint a' göcsejiben (M. Nyelvész. I. 218. l.) a' *fél* szó is külön jelentéseihez képest különbözö é-vel ejtetik: e' különbséget indokaiban nem tartom a' rokonnyelvek határába benyulásig fölvihetőnek 's azok által szabályzott östénynek, annál kevésbbé, mivel ismét más szójárásokban, mint a' tiszaháti, mindkét esetben *fél* hangzik. Tényező lehet itt a' különböztetésre törekvő ösztön (l. a.), valamint ugyanazon szóalaknak egyik jelentésében élénkebb indulatok kinyomása körüli szófüzeti használata, péld. ne *filj* pajtás! míg másik jelentése rendesen közönyös és szenvedélytelen előadásban fordul elő.

eszt nyelvben megfelelő szók közötti alakkülömbőség, miután e' nyelvekben az utóbbi amattól eltérőleg *pele* és *poolnak* mondatik (Antiquitt. Literat. Hungar. Pest. 1803. 8r. 63, 64. l.). — Révait követi Toldy (M. Nemz. Irod. tört. 1-ső kiad. 101. l.), még határozottabban fejezván ki magát; „Feleim törzsöke nem a' fél főnév, melly valamelly egésznek két egyenlő részét teszi, hanem mint Révai a' rokon északi nyelvekből is (?) bebizonyította, *külön gyökér.*“, Hunfalvy Pál Révai megkülömböztetése mellett vagy helyett újat állít föl a' szerinte *trabsot* jelentő *fél*-ben (M. Nyelvészet I. 156. l.): „A' magyar *fél* dimidium és *fél* trabs, p. o. ajtófél, (külsőleg) egészen azonos: de ha összevetjük a' szuomi vagy finn és szürjän hasonmásaival kitünik a' külömbőség . . . *fél* dimidium=puoli, pó,— *fél* trabs, ajtófél = pieli, pöv“ stb. — Fábíán István szerint „*vel* és *fel* fél gyökerek kötés fogalmát látszanak magukban rejteni. *fel*, *fél*, am. barát, amicus, socius, saj. ki velünk némikép összekötve, szövetkezve vagyon, qui nobis jure familiaritatis est conjunctus (v. ö. adjoint, collega), honnét *feleim* = amici, fratres! . . . származéka: feleség a. m. conjux, conjunx a conjugendo dicta = uxor; tehát nem fele — (dimidium = fél) — ség“ (Alapelv. Sopr. 1853. 8r. 80. l.) Ő tehát nemcsak egészen különállítja a' frater-t jelentő *féltől* hanem *feleséget* is, mellynek birtokában Révai az utolsót meg nem háborította, az elsőbbnek itéli oda. — Végre *fél* = timet ígének amazokhozi viszonyáról gondolkodni talán senkinek*) nem jutott eszébe, sőt az ellenkezőt úgy látszik (mint Döbrentei is RMNyelv-eml. I. 17. l.) bevégzett ténynek tekintették.

Illy eltérők 's ezért bizonyosság helyett kételyt támasztók levén koryphaeusink nézetei: épen nem látom fölöslegesnek a' kérdés tisztába hozásához további szavazattal járulni 's belőle némelly fontos eredmények kihozására alkalmat venni; megjegyezván előre: hogy semmi mélységest vagy meglepőt mondani nem fogok, sőt egyenesen a' szó-alkotó szellem minden magyar lélekben rokon rezgéssel találkozó egyszerű sugallatát igyekszem követni 's kife-

Az egy Ágoston Antal-on kívül, kinek remeklése nem csoda, ha további kísérléstől minden jámbort elriaszta: „hogyan is ne félne az a' mi fél és nem egész? mert jaj az egyedülvalónak! . . . a' mi egésznek látszik, az is fél és nem egész ha egyszer nagyon fél“ stb. (Magyar Oskola Nvárad, 1805, 8r. 151. lap.).

jezni; hova Révait is, szavai után ítélve, vonta ösztöne, melyet azomban ezuttal tartózkodásának — mint látszik, nem örömet — föláldozott. — Vajha ez igénytelen kísérlet jelszóként hatna nyelvészetünkben is az egyedül igaz *népies elem* meghonosítására, mely vethető lenne nyelvtudományi magasb művelődésünk ingadhatlan alapjává!

* * *

Ismeretes szótónk *vál*, melynek értelme: az együttesből bizonyos részletnek önkénytes békés elszakaszkodása, elkülönlése, — főleg sima felületekhez lévén a' kép kötve. Legyen megengedve nem hágnom ezuttal, miután czélomon kívül esik, e' szótó fensőbb foku elemzéseig (*vá, vé* névrag és *el*. Révai Antiq. p. 107. Elab. Gr. I. p. 212. Kerekes Érték. és kitér. 299 kövv. II.), sem átlejtenem más nyelvekbeni párhuzamok felé (Wahl, wählen, Wille, *βούλομαι*, fehlen stb.), sőt mellőznöm a' világos leszármazatok némellyikét is (*válu* és *fal*, — *valag*, meyer: *Veleg*, falunév Fehér várm. *völgy**) stb.), melyeknek azomban csak e' zárjegy közti érintése is elegendő arra, hogy lehozásukban helyettem maga a' jóakaratu olvasó járjon el's analogiájok segélyét az alább előfordulandó nétán homályosaknak tetsző képzések megvilágítására önkényt fölhasználja.

1) *Válik* = *vál*, szorosb kihatlansággal. Teszi az alapeszme (fölválik, leválik, szétválik stb. részes: *váló* = *válu*) folyamában: a) különül hogy kiemelkedjék, kitünjék; *kiválik*, *kivált*, *kiválólag* 's az újabb *kiváltság*, *kiváltságos*. — b) közönyös együtteséből elszakaszkodik, két vagy több oldal, rovat, párt közül egyik vagy másikkhoz hajlik, határozottságra különül: ma *válik* el sorsa, majd *megválik*, *váltig* azaz *válatig*, bizonyos pontra fejlődésig, eléggé; 's az újabb *válság*, *válságos* stb. — c) különül hogy átmásuljon, az eddigittől eltérő alakot sőt lényegét cseréljen, fordítóval; kövé *válik*, párává *válik*, gazemberré *vált* stb. Mindezek az egy elszakaszkodás alapeszmejének idomulásai 's a' fölültüzött tulajdonképi válásra egyszerű tropusi egybefüggéssel (előzmény az utózmány helyett stb.) 's eszmemeneti természetes továbbfűzéssel viszonylanak.

*) Im ez Fábíán által is (Alapelv. 50. l.) eltalált genesise *völgy* szavunknak, melyről többek közt Ballagi Mór jegyzé meg: származékszavak, melyeknek alapértelmét többé nem ismerjük“ (M. akad. Értesítő 1855. 597. l.).

2) *Vált*, tetető a' váliknak különösen utóbbi jelentéséhez, eh. váltít vagy válat, mint kelt = kelít, ment = menít, azaz mehetést eszközöl, — am. válást, valamivé alakulást, másulást, cserét, helyettesítést hoz létre; közel synonymja: másít. Ide tartoznak: ki-váltja, elváltja, váltás föl! Megváltó, váltság, váltó (levél, czédula, pénz, láz, műves), váltott gyermek, váltva, váltakozik stb. Hozzá járulnak változik, változtat igéink számos sarjaikkal, melyekben már a' mutatio fogalma jegeczesen kiképződött az ősjelentésnek szembetűnő háttérbetolásával. Sőt változatos Komjáthínál (1533) = viszonos, reciprocus.

3) *Válad* = válást szenved, lásd alább *feled*.

4) *Választ* = elszakaszkodást, különzést eszközöl, sejungere scheiden; aztán egy lendülettel tovább menve: az elkülönzéshez kiemelési czélt köt = discernere, eligere, wählen. Számos sarjai, köztük gyakorítója: válogat.

5) *Válasz*, mint dugasz, eresz, tapaszt = a) discriminatio, péld. válaszfal, válaszfa, válaszköz, választut (bivium, falunév is Szathmár vgy.) — b) eszmelánczolati továbbfűzés által értelme azon fordulatot veszi, midőn képzőnk az elváláson meg nem állapodván, azt visszahatásban vagyis a' képzelt eredeti tárgyra, melytől a' szükségkép megelőző elkülönlés történt, ismétli viszonyulásban fogja föl; honnan *válasz* alatt közönségesen replica, responsio értetik, midőn is párhuzamai: felelet, viszonzás. Hozzá tartoznak: *válaszadás, választatétel, válaszlevél, válaszolni* stb.

6) *Váll* = humerus, plasticai alapu kifejezés, teszi a' test azon felölő kettős részét, hol az eddig egységes fej és nyak határozottan két külön régióra válik. Itt kezdődik tulajdonkép az embertest két *fele*, — egyéb állatnak népnelvben nincs is sajátkép válla (de van az ágra *váló* eszközöknek, mint löcsnek, ágasnak, ösztörűnek, *villának*, — melyly utóbbit, ha rendszerem első fölléptetésekor a' tulajdonléstől nem tartózkodnám, ezennel visszaiktatnék nyelvünk értelmes tökéjébe: villa, vella, *vélla* — főrangúlag két ágra *váló* 's lényegét épen e' tulajdonába fektető kézi eszköz). — A' végbetű kettőztetésének semmi indokolásra nincs szüksége, miután ezt a' nyelv szokás értelmességre 's másoktól megkülönböztetésre törekvő ösztöne világosság kedvéért is eszközölhette 's talán vele tetemesb alakí módosítást gazdálkodott meg; — mint különböztetésül *szél*-től (ventus), *széll* (margo), holott származéka *széles* ennek is eredeti

egyszerűségét tanúsítja; de pusztán 'hangsúlyi mozzanatból is támadhata a' népajkon, mint hallunk illyeseket: sully, hely, könny, bükk, szakáll, íjj, ajjak, lehell, szóll, kedvell, tökéll, stb., 's az állandóbb csöpp (holott csöpög), és a' testrészek közt áll (holott magashangu vagy megyer párja él), orr (holott *arcz, orcza*), *ujj* (holott *ív, de íjj* is), és *mell* (holott mélyhangu vagy magyar párja *mál*. Molnár szótárában egyébiránt (Hanov. 1611. 8r. 288, 289. l.) még a' kettőzetlen alak is külön izecsben hozatik föl „*vál, humerus*“ „*válköz interscapilium*.“ — Származéki: *vállas, vállal, vállalkozik* stb.

7) *Vél*, magashangu vagy megyer párja *vál* tönek, 's ezen hangárnyalatban átvive különösen az ítélőtehetség valamelly oldal felé válására, hajlására vagy működésére. Bellétegzeti kifejlésében közel áll hozzá a' német *entscheiden*, 's átalán a' lélek működései bélyegzésére érzéki szavak vitetnek át nyersen vagy kevés idomítással. Amaz esetre példa a' latin *putare* = metszeni és vélni, a' magyar indulat, keserűség, úgy tartom stb., — emerre: *gondolom* (= göngyölöm, volvo, voluto, cogito azaz coagito), *merem* (melly eredetileg érzéki merevséget, hajthatlanságot jegyez, annyi mint: maradok mellette, mert magyar *marad* és megyer *mered* azonegy) stb. *Vél* előfordul a' régiségben mélyhangulag is, az alábbi *vallal* egybefolyva, mi is szintén a' közös származat egyik jelensége: „nem *vallom* hogy mend e' világ foglalná el azokat“ nec ipsum arbitror mundum capere eos, — „*vallja* ő szolgáltatattelét Istennek“ arbitretur obsequium se praestare Deo. Jászay-cod. 228, 241. Tudjuk, hogy a' közelebbi századokban atyáink többnyire *véllem, vellekedést* szerettek írni.

8) *Fél*, megyer alakja a' *válnak*, egyszersmind a' gyengébb ajakszellet helyett digammaszerű erősebb fuvallat. Azon különös esete a' *válásnak*, midőn az a' képzelet elé állított tárgynak mintegy közepén — *διὰ medietatem* — megy végbe, úgyhogy az elvált részek körülbelül egyenlők, 's ekkor egyike egyike lesz az egésznek fele (*dimidium*). Ezen *fél* bellétegzetében az eszmemenet igazolva van *hason, hasonló**) szavunkkal, mely szintén egy egésznek köze-

*) „Talán a' metszés, vágás, faragás által létrejött mintában vagyon alapja a' *hasonlítás* (*assimilatio, comparatio*) fogalmának“ (Fábián Alpelv. 94. l.). Távulról sem! hanem mint *fél*nél a' kettéválás és azon axioma nyomán: a' részek olyanok mint egészek. *Fél* kulcsa azon paradox tűneménynek

pett kétfelé *hasított* részeit teszi eredetileg, melyek egymástól minél kevésbbé különbözni föltételezvék (v. ö. *rokon* = *rakon*, *külömb* = *kivül-em-b* és *szakasztott* mása stb., megannyi érzéki képek az elyönt eszme kifejezésére). A' héber nyelv felet kifejező mindkét szava : קָטַעַ és חָצַח a' világosan vágást, hasítást jelentő קָטַעַ és חָצַח törzsek származéki 's így a' nyelvünkbenivel egybehangzó ösztön sugallati. A' digammás küllétegzeti alakot *v* helyén szintén igazolva találjuk nyelvünkben *fürgencz* = *virgencz*, *ficzkan* = *viczkan*, *fon* = *von*, *farkocs(ka)* = *varkocs* (*Zopf*) stb. cserékben, bár épen a' szebb analogiákat hoszasb megmutogatást igénylésök miatt mellőzni kénytetünk; itt is azomban mint több más helyén Bugát Pál sokbecsü phonetikai fölolvasásaira bizton támaszkodhatunk. — Ezen félhez közvetlenül tartoznak : *félkör*, *Féltorony*, *Félegyháza*, *hasonfél*, *fél*, *másfél*, *félszer*, *félvéka*, *félcseber*, aztán *feles*, *felezni*, *félbenhagyni* stb.

Tenni fogja pedig *fél* nemcsak a' kettévált látható egésznek váladékát, hanem az anyagtalan vagy *fogalmi* egészét is, még pedig nem szükségkép egyenlő hanem *aránytalan* *felét* is, hova tartoznak aztán : *féleszü*, *félbolond*, *félkegyelmű*, *félszeg*, *félkedvűen*, *félholt*, *félsten*, *félnapos*, *félesztendős*, *éjfélkor*, *félfont*, *félíg* meddig, *félur* stb.; továbbá jelent kettő közöl egyiket, *ha válás nem ment is végbe* 's ha nem is egésznek *részeiről*, hanem olly *hasonpárról* van szó, melyeket megszoktunk kettőnké*) tekinteni egy egésznek, péld. *félszemét* behunyta, *félkezű*, *félvállról* vette föl a' dolgot, *félábra* állította, *félkesztyű*, *félcipő* stb. Sőt ha kevesebb létezik is a' pári viszonymál, vagy ha e' viszony épen ellentétesség is, és ha nem is egy áll szemközt egygyel, hanem határozatlan számú mik, 's nem két, hanem több oldalról. E' szerint :

is, miszerint *hasonló* eredetileg épen ellenségest („rút meghasonlás mérge köz tetek“), majd épen egyezőt tenni képes. Mert a' szellem az, melly korlátlan hatalommal ül kormányán a' szólamnak 's a' belerő teljesen urkodik a' külalakon; mi is nálam nyelvészeti alapelv, szemközt azon bármilly világtekintélyekkel, kik a' szólam szervében, vagy hegelizálva az adott szólamalakokban stb. találnak szükségességet. 'S csodáljuk aztán, ha a' tudós külföld előtt nyelvünk mai napig emancipálatlan! Egy a' szükségesség csak, 's ez a' szellem önsége; caetera fluminis ritu feruntur! . . .

*) A' helytelen, kettőnként' helyett, lásd M. Nyelv. I. 166. lap.

a) Nemcsak a' test két oldalát nevezhetem én *félnek*, miután ezek egymásra viszonyulnak, péld. jobb*fele*men aludtam el, bal*fele*ét szél érte, hanem azon testrészt is, melynek megfelelő párja hiányzik a' nyelvben, millyen *alfél* (nates), bár nem hiányzik a' nézleletben, miután itt a' test egész föltörzse képezi az ellentétes felet. Még nagyobb az ellipsis *félre* és a' régiesb *félen* alakokban, mellyek sem az ellenfelet, sem az egészet, sem nem jelzővel sem tárgykép ki nem fejezik, 's mégis minden magyarnak értelmesek: *félre* előlem! *félre* bánat bú! *félre* a' tréfával! *félrebeszél*, *félreverték* a' harangot, *félretette* ez emberséget, *félrevágta* süvegét, *félreértette*, *félremagyarázta*; *félen* vonult, *félen* állt, *félen* duzzogott magában stb.; ha tehát legalább a' kérdéses egészek iránymutatókul megjelelvék, mennyivel bizvástabb lesz az utnak egyik melléke *utfél*, a' kapu oszlopa *kapufél*, az ajtóé *ajtófél*, alul levén a' küszöb (közöp), fölül a' szemöld, két oldalról a' két *ajtófél*? 's nemdenem status in statu lenne-e, ha az egyszerű és igaz eszmemenet megrontásával Hunfalvy ajtófelében a' *félt* külön *trabs* értelemre magasztalnók, mit soha nem jelentett? Hatalomkézzel fordítsuk-e el a' nyelvalkotás természetes folyamát 's megtiltsuk termékeny fogalommal terhes szép törzseinknek dúzs tenyészerejőket odáig érvényesíteniök, meddig a' józan és erőltetés nélküli nyelvlogika nemcsak engedi, hanem készíti, a' nyelvökonomia pedig parancsolja is? szükség sőt szabad-e egy világos törzsünk jogos hatáskörén belül más meg más törzsekhez folyamodnunk azon arany szabály megtapodásával, miszerint a' lényeket szükségfölött szaporítani tilos? 's mindezt csak azon okon, mert a' finn vagy szürjän nyelvben megfelelő szavak némi árnyéklatabani eltérést mutatnak. Nemde azon képtelen követelés fekszik az illy okoskodásban, hogy az említett nyelvek szavai a' nyelvünkbeni megfelelőekkel pontosan egyenlő kiképződési fokokon tartoztak legyen áthaladni? Megköthet-e rokonság ürügye alatt bármely más nyelv az enyimet, hogy a' *forgatagnak* lebköri különösb esetét *förgetegnek* né nevezze? — 's megköthet-e viszont a' magyar nyelv a' szuomit, hogy ez az ő *féljének* azon különösb esetében, midőn ez az ajtóoldalt jegyzi, *puoliját pielivé* módosítsa 's phonetikai mozzanattal is kifejezze a' logikai mozzanatot, mellyel az értelem a' pusztá *féltől* az ajtó *feléig* odábbperczent? míg a' magyarnak ugyanez esetben a' maga *féljére* semmi illyes alaki módosítást nem tetszvéen alkalmaznia, azt nyersen használja. 'S hogyan

lehet ama' tényből illy következtetést vonni, hogy mert *puoli* és *pieli* némi árnyéklatban különböznek, a' magyar *fél* és *ajtófél* is külön rovat alá tartozandók 's az utóbbinak többé *dimidiumot* tennie nem szabad? Én részemről, ha már *fél* szavamhoz, mielőtt dolgát itthon saját birái előtt intézném, a' szuomi stb. nyelv utasítását kérdém tanácsul: a' Hunfalvy által elmondott tényállásból az ő következtetésével merőben ellenkező eredményre jutok, — arra t. i. hogy a' magyar *fél*nek az *ajtófél*ben annyival kevésbbé szabad külön törzshöz tartoznia, mivel im a' szuomiban is, ama' hangrendi élet és szabados mozgás hozzágondolásával, melyet a' forgatag és förgetegben nyelvünk is föltüntet, a' *puoli* és *pieli* közötti egyazonságot tagadni nem lehet; — 's megfordítva: inkább a' magyar *fél* szilárdsága segítsen nekem egy fogalom, egy törzs alá visszahelyezni az egymástól tovább sodródott *puolit* és *pielit* is, mintsem amazok eltérőségét saját nyelvem legvilágosb ujmutatása ellenére szabályadóul fogadjam el. Több az, hogy ha a' magyar *fél* a' jelelt két esetben olly világos alaki azonságával nem hívná is föl meggyőződésünket, mikép itt egy és ugyanazon szóval van ügyünk, hanem *felünk* és *ajtófelünk* közt saját nyelvünkben is ollyforma külalaki eltérést találnánk, millyen *puoli* és *pieli* közt, vagy még nagyobb, millyen péld. *vál* és *völgy*, *ég* és *üveg*, *pazér* és *fecsérlő*, *gömölye* és *komló* stb. közt létezik: még ekkor sem a' szétkülönítésre, elszagatásra csalogató jeleken kellene kapva kapnunk 's a' rokonnyelvek példáit is e' romboló célra idézgetnünk, hanem inkább a' csoportosítás, rokonítás felé indicáló mozzanatokat megragadnunk 's kutatnunk azon rejtettebb bel- és külleltégetzi fonal után, mellyel szavainkat a' nyelvalkotó szellem **családonként** egybefűzve tartja; és ha e' fonalat megtaláltuk, ha szavunkat több társszavakhoz mint ugyanazon család tagjaihoz családtagúl köthettük: ezzel azon szavunk *első foku értelmezése* külső segély nélkül végre van hajtva, származatának lefolyata visszamenőleg előállítva, 's más szavakhozi viszonya elhatározva*). A' családi rokonságot pedig azonnal megalapíthatjuk 's ki is mondhatjuk, mihelyt a' nyomozás alá vett 's

*) „Alle Wörter, deren Begriffe sich nach ihrer Form und Art als besondere Gestaltungen *Eines* gemeinsamen Wurzelbegriffes darstellen, machen *Eine Wortfamilie* aus, und sind mit einander *verwandt* . . . Mann kann die Etymologie als *die Lehre von der Verwandtschaft* der Wörter bezeichnen.“ Becker Das Wort. Frankf. 1833. 8r.

itészeti elvek szerint constatirozott szavakban beltartalom és külalak egymáshoz derekasan közelítők; de jogosítva vagyunk ez összetartozást legalább elősejteni 's a' keresetet iránta megindítani, ha egyelőre csupán vagy beltartalom vagy külalak (= logikai és phonetikai elemek) közelítése nagy mértékben, vagy mindkettő gyengébb csillámban bár, mutatkozik, — melly esetben aztán a' czáf- és védvekkal fölkészített pörfolyam kiemete fog döntení a' rokonság fölött. — Példaul *nyom* (vestigium) és *nyom* (premit), *fél* (dimidium) és *fél* (ajtófél) pörpatvar nélkül azon test és vér, mert a' külalak egyenlősége mellett a' beltartalmi egybeilleszthetőség világos; — már *vál* és *vél*, *év* és *ó* (eves, avas), *pehely* és *bajusz* (pehely=boholy bolyh stb.), *ég* és *jég* (mindkettő kristály), *hüvely* és *hólyag* (mindkettő fölfuvódott), *gatyá* és *köteny* stb. rokonságuk iránt több kevesb allegatáju pör foly le, melly a' vérrokonság odaitélésével végződik; míg ellemben *fal* (vorat) és *fal* (paries), meg lesütötte (demisit) szemét, és lesütötte (torruit, exussit) a' nap, — mint szintén ebül gyült *szérdék*nek stb. és macska jár a' *szérdék*re, egyik pontbani nagy hasonlóságuk sőt azonosságuk daczára, a' másik 's fővebb pontnak, a' bellétegzetnek összseférkezhetlensége miatt, pörvesztésben maradnak, — 's nevezetesen a' szemlesütés a' *súlyeszt*, *suta* családhoz, az ebül gyült *szérdék* (helyesebben szerdek) = szerzedék a' *szer*, míg az utóbbi = szüredék a' *szür* családhoz csatlakozik. De valamint a' támokok úgy az ítélet is épen nem idegenből, hanem saját nyelvünk eszmemeneti és alakulási, tehát bel- és külitégzeti törvényeiből (tizenkettőt ilyet állíték eddig össze, mellyek jó része a' kézalatti család szerkesztésében gyakorlatba véve látható; egyiket az általam *megyer* törvénynek nevezettet közelebb tárgyalni fogom), meritendők, míg más nyelvek csak távolabbi, másod 's harmadrangu tájékozást nyujthatnak. Némi kivétellel, 's a' kölcsönzés és érülködés úgy a' *magasb foku szóelemzés* térét (hol gyökökkel és nem szavakkal van ügyünk) maga épségében hagyván, nem az idegenneli összesorozás teszi törzseinket értelmesekké, *mire már az egybehasonlító nyelvészkedés előtt szükségünk van*, hanem családtagjaiknak saját nyelvünkbeni fölismerése, — péld. *ég* (coelum) akkor lesz érthető ha *üveg*gel (éveg, ög), *ügy*, *ügyel* ha *egyenessel* családositom, miben a' finn 's egyéb rokonság közvetlen segélyt nem nyujthat; *sarkantyút* nem a' *sark* szóhoz toldott finn *kannus* (Magy. Nyelvészet I. 85. l.),

hanem *serkentő* fogja megfejteni (v. ö. csöngettyü, pattantyü, ferge-tyü, leffentyü, csiptetyü, bezgentyü, billentyü, fogantyü, kellentyü, szivattyü, zörgettyü, csörgettyü, szellentyü, köszöntü, csikolytyü, nyirettyü, lövetytyü, lappantyü, töpörtyü stb. = csöngető, pattantó, forgató, lebbentő, csiptető, bizgantó, billentő, fogantó, kollantó, szivatő, zörgető, csörgető, szellentő, köszöntő — am. kötő, péld. kar-kötő — csigolyodó, nyertő, lövető, lappanodó, töpörödő), — 's *fél* és *ajtófél*, meg *fél* és *feleim* a' valótól eltérő eredményt adnak, ha magyarázatukban *előbb* az altaji nyelvekből *mint* saját nyelvemből indulok ki. A' családosítás köre minden egyes nyelvre más és más terjedtséggel vág be a' szomszéd nyelvekbe; de ha magyar nyelvünk száz és száz ízében hangosan bizonyítja, hogy az ő filiatiója *inkább* saját kincsére 's onnan egyenesen magára az anyatermészetre *mint* bármely bevégzett tényü nyelvre támaszkodik (mi azomban szintén az anyatermészet kebelén 's az összemlem közös működési térén, mint szintén történelem előző hajdanban vele gyökeikben találkozó más nyelvek rokonságának lehetőségét semmikép ki nem rekeszti): átalánvéve nem más nyelvek fölött kitünőbb joggal követelhetjük-e részére az önértelmezési képességet 's az önbiráskodást szavai családosításában? A' mi *rokonnyelveink* nem *testvérnyelvek* a' magyarhoz, millyenekkel többek közt a' német nyelv birni szerencsés; azért azokat — egyedül a' német nyelvtudósok utánzása kedvéért — akkép kezelni, belőlük olyféle hasznót húzni akarni, millyet a' német híz péld. angolszász vagy svéd stb. testvérnelveiből, nem csekélyb tévedés a' szónyomozásban, mint volt az alak-
tanban régibb nyelvészeink szolgai alkalmazkodása a' latin nyelv donatusféle grammatikai normájához. — Mindezekre pedig azért terjeszkedém bővebben, mert minden szónyomozási eljárás egyegy műfogás, melly utóbb, ha nyelvünk szónyomozási 's elemzési rendszere meg leend irva, szabálylyá fog emelkedni, — a' hibás eljárás elnézése, elfogadása tehát tévszabályt fogna adni. Így látjuk meg-
ujulni félszázad mulva Révai hibás eljárását feleim és fél körül a' finn nyelvi különbözésre támaszkodva a' Magyar Nyelvészeten, melly épen ez alapon akar bennünket egy új *fél* = trabs szóval megajándékozni, melly analogiára aztán több hasonlók építése*) 's

*) „Jälki és jalo két gyök; egy volna-e a' jel, signum, és jeles?“ M. Nyelvészeti I. 85. l. stb. —

szabályfölállítás félhető. Korántsem kecskegyapju fölötti vitály hát illyesek helyreutasítása, 's a' nyereség nem *fél* szavunk kivivásában határozódik, 's a' czél tulajdonkép nem is oda, hanem szónyomozási törvények megállapítására van irányozva. 'S itt legyen szabad megkezdett csillagismeit tudományomat (Uj M. Muz. 1855. I. II. V. XI. füz.) mellesleg érintenem, mellyben Hiring, Phaethon 's az ezután következő czímek szintén csak alkalmúl szakasztvák ki igazságok elmondására, nevezetesen mythosfejtési elvek, olykor — odavetett példákban — szónyomozási szabályok rectificálására; 's csoda, hogy már az őskor megérté a' mesék, példázatok életbölcse-ségi 's erkölcsstanulsági vonatkozását: de ime nálunk le kell mon-dani a' reményről, hogy egy tudományos értekezésből többet olvas-sanak ki, mint mennyit a' czím öreg betűi (lupus et agnus) mutat-nak; hogy észrevevésre méltassák, mikép e' közlemény egyszers-mind a' criticismus megizlettetésére, honosítására van irányozva, 's hogy ama' nagy részletességű összeállítások bizony nem egyedül a' tejuti fogalmak tisztázása, hanem felsőbb czélok kedvéért keltek; bár köztünk mondva, ugyanazon tárgy, mellyeli foglalkozás 40 év előtt Hagen és Grimm nevének a' német közönségnél becsületet szerzett, most egyenesen nemzetiségünk szempontjából 's érdekében fogva föl 's újabb és eredeti világításba állítva, maga is némi figyel-met érdemelhete; jelesen a' sokat keresett, soha föl nem talált Eri-danosnak már a' megindított töredék cziméből látható szereplendé-se, ha ugyan nálunk a' humanismusnak bármilly gyenge mécse pislog, legalább némi kíváncsot kelthetett volna.

b) Nem csupán a' világos kettősségű fogalmak öltözködhetnek a' *fél* nevezetbe, hanem fölállíthatom énemet is, vagy bármely más concret vagy abstract lényt egyik félként, 's ekkor a' másik fél lesz a' nem én, vagyis az egész kívülöttemi mindenség. És ezt mind a' térre viszonyítva, mind erkölcsi és társalmi értelemben te-hetem. —

a) Ha énemet vagy más egyénített tárgyat a' térben tettem féllé a' kivülemi vagy kívülöttei mindenség ellenében: e' nyelv-gazdálkodási fogással a' különböző irányok szabatos megjelölésére szolgáló rövid szép szavaink számát egygyel szaporítottam. E' sza-vaink — megannyi főnevek — : *al* (Bikal Kolozs vm.), *föl* (tejföl), *el* (Erdöl = Erdély), *mög* (Hegymög Borsod és Gömör vm. és vár-

megye), mell), bél* (e' négy utóbbi egyszersmind testrész), *kör, köz, hegy*, miután már önmagokban is helyet jelölnek meg, ha még hozzájuk ismét helyviszont jegyző névutók (irányító *á, é*; helytálló *tt*; elirányító *ól, öl*, — 's a' határozóféle *ul, ül*) járulnak; ekkor *összetett irányít*, azaz nemcsak a' holt helyet, hanem az ahhoz viszonyító élő mozgást és nyugvást is olly tökélyvel fejezik ki, minőre az altaji nyelveken kívül nincs példa a' nyelvek világában¹⁾. Így állnak elő: alá, alatt, alól, — fölé, fölött, fölöl, — elé, elet (szokottan előtt), elől, stb. teljes személyragozással: alám, alád, alája, — mögöttem, mögötted, mögötte stb. Ezek közé állítván immár *fel* szavunkat ellentétes oldal vagy táj jelentésében: szülemlenek *felé* (felett mint belett logikai indokon nem létezik), *felől* és *felül* (péld. üle atyjának jobbja felül), 's személyragozva: *felém, feléd, feléje* = versus partem meam, tuam, stb, így *felőlem, felőled* stb., — mellyeket hogy a' *fölém, föled, fölőlem, fölőled* és *fölültől*, mint az egészen más rovatu *fölhöz* tartozóktól pontosan megkülömböztetnünk kellek, már legtiszteltebbjeink egyikétől a' „lány *fölé* menő hadnagy ur“ kedélyes megrovásában, ujlag pedig Nádaskay Lajos által több jó tanulságai között (Magy. helyesírás Pest 1855. 8r. 31. l.) helyesen figyelmeztettünk. Mi azon éleselmű különböztetését (32. l.) illeti, miszerint *föl* és *fel* mint igehatározók sem volnának egymás közt összecserélhetők, péld. *fölmenni* és *felválni*: ez valóban komoly fontolást érdemel; ha azomban a' vizsga, mint pár jelnél fogva hinnem kell, a' *fel* igehatározói minőségben léteztének hátrányára ütne is ki: csak testvérei többségének sorsát osztaná, mellyek közül e' minőségben csupán három: *föl, el* és *mög* szokott szerepelni.

β) Ha pedig moralis, socialis értelemben tettem magamat *félle*: képzetemben a' másik vagy többi csoportulatot is *felekül*

^{*)} Im itt a' néma felelet Hunfalvy egy kérdéstételére Akad. Értes. 1855. 243. l: miért erőlködünk *mellet* irni? — már t. i. a' ki erőlködik.

(A' kérdésben az *y* képzőről van szó, mellyet nem méltatunk figyelemre). H. P.

¹⁾ Tanácsos-e nálunk illy népszónokilag osztozkodni? „Mí, 's a' többi világ“, *judicium divinum*-ba való, csakhogy nem eléggé ismerjük még azon kicsit, mi nyelvünkön és az altaji nyelvfajon kívül van a' világon.

fölállítom 's most mindenkit azon csoportulati *fél*nek nevezek, mellyhez tartozik. Így jő létre rokon*fél*, keresztyén*fél*, házass*fél*, pörlekedő*fél*, vő*fél*, a' (vőlegény ügytartója), város*fél* (régii magyarsággal e' h. városi polgár), párt*fél* (párttartó, Tinódi), egyik *fél*, másik *fél*, ellenkező*fél*, mindnyájan *felek*. Látni, hogy megérkeztünk a' Teme-tési beszéd híres „*feleym*“-jéhez*), mellyet Révai a' Magyar Nyelvészet által fölélesztett nyelvhasznítási eljárással különbözött el *fél* (dimidium) szavunktól, holott egy test és vér, 's valamint rövidségben szebb ugy tartalomban dúzsabb**) a' jelzős embertársaim vagy keresztyén atyámfiainál 's a' halmozott és felemás *felebarátnál*, melly utóbbinak párhuzamai Molnár Alb. Zsolt. 2-ik kiad. (Oppenh. 1612. 8r.) végéhez függesztett énekek egyikében 134. l. ugyszintén 1611-diki Szótárában 75. l. előforduló *feletárs* és *felemás*; mindhárom ugy látszik a' *javabor*, *lelke határ*, *alja buza*, *kora halál* stb. kifejezésekhez sorolandó. Ide csatlakozik az ellenség, istenség stb. mintája szerint nem elvontan, hanem concrete értett *feleség*, kit kiválólág *felemül* tekintek, melly hát nem „a' conjungendo“, hanem épen ellenkezőleg a' separando dicta, ki tudniilik *hozzám vált és felemen van*. „Veen *f e l e t* magának“ azaz feleséget (Sz. László kir. legendája).

„Mindön állatnak már társa vala,
Csak maga Ádám *f é l* nélkül vala,
Hozzá *hasonló társa* nem vala,
Akkor az Isten ezt mondja vala :

*) Ezen módon a' ref. halottas zsoltsárbani Czeglédi Anna sirdalában „Krisztushoz készülök szerelmes szüleim . . . Halljátok beszédem kegyes jó FELFIM.“ E' kívül naponta forog ajkunkon : szomoru felek, alperes fél, kereső fél, vesztő fél, osztályos fél stb. 's mégis ez egyszerüen szép, önmagát értelmező, a' közajkon is élven élő szavunkat folyvást mint kiavultat felebaráttimmal, atyámfiaival stb. szoktuk, és pedig tökéletlenül (l. köv. jegyz.), világosítani. 'S miért is ne, ha inkább lapp mint magyar szó? Tudniillik szokásunk szerint a' fát erdő miatt nem láthatjuk.

(Ezen magam is csudálkoztam, hogy Révai és mások elavult szónak declarálták. H. P.)

**) Ellipsise a' szöveg folyamából mindig kitalálható, péld. Tinódinál: „Szolla Hegcdős Istuan *feleynec*“, azaz a' maga pártjára vont árulóknak.

Nem jó embörnek egyedül lenni,
 De szükség neki *f e l é n e k* lenni,
 Hozzá hasonló társának lenni,
 Azért teremtsünk segédöt neki.“

(Batizi Andr. Házass. ének 1546- Lugossy.cod. 88. 1).

Ide tartozik a' *felekezettel* és sarjaival együtt *felekezni* ige is= sich verbinden, rotten (Ballagi Mór. Szót.), mely utóbbi Hallernél (Hármas Istór. II. 181. stb.) sajátosságos értelemben, t. i. a' némi cselekvény euphemisticus kifejezéseként fordul elő, millyenben szótárainkban még nem találtatik: „a' nőtény oroszlán *felekezett* a' (him) leopárdal . . . érkezvén a' bakja; megérzi rajta a' *felekedésnek szagát*“ stb.

γ) A' főnebbiek önkényt érthetővé teszik melléknév-szerű *féle* szavunkat, melyet Révai a' frater-féle *fél*hez sorol. Ennek tartalmi párhuzamát — de nem Révaiként synonymját — neműben találjuk, így: soknemű, sok*féle*, különmemű, külön*féle*, minemű, mi*féle*? ollynemű, olly*féle* stb.; alakilag pedig igazolva van a' korlátolt használatu *kora* által, mely szintén *koru* volna 's mélyhangon (magyarul) épen oda idomult, hova a' *fél*üből magashangon megyerül) *féle*. Élnek ugyanis ezek: akkora, ekkora, jókora (justae magnitudinis, Kreszner.), mekkora, mekkoraság, szintugy mint *afféle*, *efféle*, *jóféle*, *mi féle*, *mi féleség* és *mineműség*. Emezek hát tulajdonképen ennyit tesznek: az vagy emez *fél*hez; jó *fél*hez stb. tartozó, mi *féli* mi *fél*őség; amazoknak értelme pedig: azon *koru*, ezen *koru*, mi *koru*, milly *koru*ság, 's a' köznyelvben szükségből alkalmazással, de melyet később az usus megpecsételt 's a' nyelvoekonomia ügyesen fordított haszonra, vitettek át az időbeli mennyiségről a' nagyságbeli mennyiségre. „Akkora gyermek voltam, hogy már fölértem a' kilincset, — mekkora már a' fiad?“ stb., először az életkorra voltak értve, aztán az ezzel gyakran egynyomon növekvő nagyságra átvive, miután a' magyarnak ez utóbbira alkalmas kifejezése hiányzott. Mert a' quantitas discreta bélyegzésére van ugyan *hány* szavunk 's van együtt erre és a' continuára szintén alkalmas *mennyi*; de külön a' continuára nem létezik, 's némelyek a' mekkoraságot azért kezdték ide műszóként is alkalmazni, követve a' népi példaadást, mely szerint így szólunk: jókora darab gyémánt, akkora darab kenyér, kő stb. melyek helyett más szavunk nincs, csupán a' körülíró jó nagy, olly nagy, olly tetemes. Kár hogy a' nyelvszokás

meg nem hagyta ezt az időbeli mennyiség számára, 's talán a' nagyságbeli mennyiség kifejezésére a' megyer pár: köre (=körü) jöhetett volna használatba, péld. ekköre, mekköre, jókore, mekköreség stb., millyen fogások nyelvünkben fölötte gyakoriak.

δ) *Vala* — —, *hol* — —. Ki még egy lépéssel tovább akar menni, teheti ezt a' nyelv fonala vezérletén, ha ezen kifejezéseinkben: *valaki*, *valamelly*, *valahány*, *valahol*, *valami*, a' most tárgyalt *féle* szavunknak digammás kemény fuvallatról visszafelé ernyedő ikvesztett alakját hajlandó volna fölismerni, miben én, miután az illy *valákat* másképp okszerűen megfejtetni nem tudom, ok nélkül pedig semmi nem történik, nemcsak hogy nehézséget nem látok, sőt nyelvünk szép oekonomiáját csodálva ismerem el, melly szerény eszközeivel sok és nagyszerű eredményeket bir okos gazdaként előállítani. Rokon példa ezen *valához* a' *né* (*néki*, *némelly*, *néhány*, *néhol*, *némi* stb.), mellynek tehát *valánkkal* azonegy kategoriábólának kell lennie, miután épen ugyanazon helyeken használ-tatik. Fogadjuk el ezen *né-t* — mint másképp nem is tehetünk — azon ma már *nyi* hangu névraggal azonosnak, melly *annyi*, *mennyi*, *anyányi*, *felényi*, stb. szólásformákban szerepel 's melly a' régiségben valóban tisztán így is hangzott: *né*: *anera*, *mennere* (ma is sok helyt *mennyére*), *kő* hageitasne, kétszáz köniökletne, nyomdekne, *singne* (Révai- és Jászay-codex, Erdösi és az egész régiség), habár a' mai átalakulás hajlama egyes példákban, részint mássalhangzója palóczos, részint hangzója tiszaias lágyítása által (Temet. besz.: *menyi*, sz. Adorján élete: *níkik*), korán mutatkozik; 's tekintsük a' mai *nyi* alakot úgy, mint a' melly ragi alkalmazásában Hunfalvy igen jeles utasításai szerint hangnyomatát a' gyökre térítvén íkét vesztette, *n-jét* pedig ugyancsak a' függedés miatt göcsejiesen *ny-re* ernyesztette, melly mindkét lágyulást szóvégről a' szó élére állítása közben kikerülte: ekkor készen vagyunk a' *né* értelmével, melly = mértékü, sokságu, illy vagy olly határozatlan mennyiségü (tulajdonképp *növésü*, *nagyságu*), — „*nominis valore est quantitas, magnitudo*“ mond Révai Elab. Gr. I. p. 436., mit kövv. II. a' rokon nyelvekből is megtámogat. Ezen *né* immár világot vet vissza a' mi *vala* alakunkra, ha ez a' hátuljáró *féle* előljáró testvéreként fogatik föl, mellynek tehát nem egyebet lehet jelentenie, mint: *féleségü*, *felekezetü*, ez vagy amaz határozatlan félhez tartozó; — „*nominis valore fuit separatus, secretus, distinctus*“ mond nagy ösvénytörönk

igen találóan, oly találóan mintha *váltól félen* keresztül *valaig* egész jelen fejtegetésünkben osztoznék (Elab. Gr. I. p. 424), csak hogy ő itt is e' mi családalkításunk helyett főleg a' rokon nyelvek utmutatásához, nev. az ösnyelvi (sémi) נֶחֱבֵה-hoz — separavit, folyamik. Ezek szerint „*valahány ház annyi szokás*“ ezt teszi: a' *hányféle ház*, oly *sokaságu* a' szokás; — „*néhány lelkesebbek, valami-kör csak a' közadózási tárgy fölmerült*, arra mindannyiszor készeknek nyilatkoztak“, azt teszi: *határozatlan mennyiségű száma* a' lelkesebbeknek, *bármilly válogatásu* időben a' közadóz. tárgy fölmerült, arra mindazon *sokaságu* izben készeknek nyilatkoztak. *Valaki, valamely, valami* = *határozatlan féleségű* (minőségű) ember, dolog, tárgy, Révainál: „*secretus quis, distinctus quis*“, — *néki, némelly és némi* = *határozatlan számu* ember, dolog, tárgy. *Néha* = bizonytalan vagy kérdéstelen mennyiségű, izü — *valaha* = kérdéstelen féleségű, válogatásu idő, időben. Révainak tehát ez állításában: „*voculam né eodem esse valore, quo est vala*“ a' *valor* szó alá nem jelentés, sem értelem, mellyekben némi különbség van, hanem csak a' grammatikai érték helyzendő, bár a' különbség árnyalatát sem a' régibb 's újabb nyelvszokás elég következetesen föl nem tüntette, sem a' nyelvtan föl nem fogta, 's családítás előtt föl sem foghatta. — Világos végre ezekből, hogy *valaminek* mint bölcséleti műszónak megfejtése sem lehet *való mi*, azaz meglevő mi, annál kevésbbé *létező tagadás* (Pesti Napló 1856. 251. sz. tárcza: „A' magyar bölcsészlet jelene“ V.), 's nem is rejlik benne ama' mélyelmű *philosophia*, mollyet ott Erdélyi János társunk neki tulajdonít; mert *mi* nem is tagadása a' létnek, mit csak *semmeli* összetétele után (*semmi*) jelenthet, hanem inkább általánosságban állítása; a' *vala* (féle) járulék pedig ezen *minek* csak *féleségét* vagy minőségét hagyja szabadon, elhatározatlanul, — mintha mondaná: bármely *mi*, mellynek *félesége, megválogatása* most semmi tekintetbe nem jö. — A' *féleség* fogalma még bélyegzetesebben lép előtérbe *holmi* szavunkban, melly szintén valamihez tartozik, 's mellyet az ellipsis kipótolásával így kell fordítanunk: *különféle mi*.

9) *Vel*. Már az akademia M. Ny. Rendszerében 85. l. helyesen hozatik rokonságba *féle*-vel 's Fábiánnál is (bár a' *dimidium felet* hibásan kirekesztve) legalább a' *fratert* jelentő *féllal*; — mire szintén a' főnebbi szám alatti *vala* járulék is mind alakjában mind értelmezésében segít egyengetni az utat. Jelenti pedig a' *valamelly*

oldalra válás következtébeni pártféliségben, együttartásban, együttlétbeni állapotot, tehát együttséget, társaságot, de ezt szintugy csak átvitelesen mint válás jelenti az átalakulást; a' szellem melly az egész csoportot élteti nem más mint az elszakaszkodás fogalma. Vel eredeti lényegében hordja mind a' hangrendi alkalmazkodást (val), mind személyragoztatása esetében *fel* és *válk*énti megikezhetőségét (vélem, véled stb.), mi egyébiránt hangsúlyi törekvéstül is beszámítható. — Kell-e említenem, hogy mindezen ágazások nem a' számjaink szerinti időrendben (péld. *vel* 9-ik helyen) folytak le, hanem bizonyos együttséggel, legalább általunk nem minden esetben fölmutatható ösegymásutánisággal*) sarjaztak elő? mit csakis azon szomorító tudat sajgásában jegyzek meg: mennyire homályosítja, korlátozza szónyomozási láthatárunkat nyelvemlékekbeni aránylag sajnos rövidségünk, melly a' fejlődés mind idő mind iz szerinti folyamának teljes szemlélhetésétől megfoszta.

10) *Hel, hely*, mélyhangulag *hol* (holott, hova-anomal-, honnan, honnét, azaz holnan, mint innen, onnan, hazulról, távulról, stb. népmesékben elrontva: egyszer volt hol nem volt, e' helyett holnan volt?). Bővebb kiereszkedés helyett legyen elég itt, ha e' szavainknak a' kézalatti családba iktatása végett röviden legrégibb, aránylag fájdalom! csak mai 's tegnapinak tekinthető nyelvemlékünkben amaz együttartást, párt- vagy felekezeti foglalatást jelentő *vel* névragunk három ízben (kétszer zumtuchel, egyszer kegilme-hel) előforduló *hel* alakjára, 's nev. a' Temetési könyörgésben egymással szomszédos kegilme-hel és helhezie szavakra mutatok, 's egyszersmind feledhetlen tanítóm és barátom Kerekes Ferencz eredeti nézetekkel gazdag Értekezés és Kitéréseinek 160—1 lapjára**) utasítok. Csupán azt jegyzem meg, hogy e rovat alá sorakoznak *halad*, *halaszt* és *halogat* (= *heled* stb. azaz helyet váltogat) igéink is illető sarjaikkal, a' tö mageszsméjét a' térről időre is át-

*) Példaül bizonyos, hogy *megyen*, *menny*, *mennyesz*, ismét *megyen*, *meny*, *menyegző* szavaink kifejlése tetemes időközök multával következett egymásután. Igy or (nasus, onomatop.), or, orom (átalán minden kiálló, kiemelkedő mi), ur (kitünő, kiemelkedő egyén) *ország* (uruzag, egy ur birtoklata) szintén látható időrendi fejlődés lánczolatát mutatják.

**) Nem föltétlenül, hanem némi könnyen elgondolható módosításokkal értem. 'S mivel ott bizonyos tagjáratások is hozatnak be a' fölfogás

vive (péld. haladéktalanúl); 's hogy egyike az ide tartozó jelesb családtagoknak *hold*, *holdföld*, melynek jelentése: jugerum, értelme: egy haladásnyi föld, 's melly az azon alakú *hold* (luna)-tól családilag különbözik (v. ö. ném. *Morgen* = reg és *holdföld*).

11) *Ill*, *illik* = helel, helyén van. Innen illetlen megfelel körülbelül helytelennek, — illetlenkedni, illetlenség, helytelenkedni, helytelenségnék. Ugy látszik, innen fejtendők *ildom*, *ildomos* (majd az *l* kikoptával *idom*, *idomos*), mint ér-től érdöm, érdömös, mindannyian *helyesség* fogalmával, de olly jelentési árnyéklattal, hogy míg *helyes* inkább a' jóra és valóra, *illemes* a' zépre, addig *ildomos* (=prudens Jászay cod. Komjáthi stb.) inkább az eszélyesre, belső vagy erkölcsi, — *idomos* (idomtalan) az arányszeresre, külső vagy érzéki symmetriára vitetnek.

12) *Val* = vagyon, birtok; honnan *válos* = vagyonos, jó birtoku, péld. „nemelly *valos* emberek meg-eppitik hazokat“ annyi mint: „némelly vagyonos, magokat jól bíró emberek“, kik t. i. a' debreczeni 1640-diki nagy tűzből há kárt szenvedtek is, de végkép koldusokká nem lettek (Kismarjai Veszelin Pál XIX-diki predik. Debr. 1640. 8r. 312. l.). Azon ősfőnevek egyike, mellyek mint nyom, kör, nyúl, les, fagy, fog, lak stb. egyszersmind tisztán igetői szerepben is fennmaradtak. Magyar párja a' megyer *velnek* 's hasonlóan helyfoglalást, együttséget, birtokban lételt, léteezést, birtokot jelent; ujabban az anómál és kitoldott *vagyon* által leszorítva. Ige-kép *val* (valni, valvák, valvátok = birni, létezni, Jászay-cod. és az egész régiség; — ma csak *való* és *valékban*); *vall* (az egész codex-irodalom és a' mai szegýent, kárt *vallani* = fogni, birni); — *vol* *volov* = létező, Temet. besz.; — ma is: *volnék*, *volt*, mint *hal* mellett *holt* a' múlt torlasztásában), eredeti jelentése bizonyos oldalra, félre, helyre, együttségre különülni, birtokban lételre és birtokban tartásra válni, — aztán egyszerűen: ma esse, existere, régente habere is. Selenidőben mint men-től megyek, mégy(sz), mégy(en),

könnyebbitésére: hadd ajánljak én is egy effélet fölvetett szócsaládunk érzékítésére. Főlemelt jobbold kinyujtott kezének élét az előtted valóban vagy képzeletben álló asztalra vágó eszközként eresztvén, tégy azzal két hárintást, jobbra egyiket, másikat balra, — 's előtted fog állani a' *vál* család legnagyobb részének képe.

megyünk, ősrégi anomalismussal val-tól: vagyok, vagy(sz), vagy-(on) vagy.van, vagyunk (vogmuc Tem. besz.) stb.

Ki volna az, ki nem érezné és nem reproducálná lelkében a' mindezen összavainkat összetartó bel- és küllétegzeti fonalat 's álmélva nem gyönyörködne egyszerű szép nyelvünk csoda értelmességében, gazdálkodásában, családszerű egybefüggésében? mellynek körére, szándékozván jelenben földadatom körülátoltságánál fogva szorítkozni, el kell mellőznöm a' kézalatti szócsalád azon nevezetes tagját, mellyhez épen e' ponton érkezém meg, u. m. *el* (= hel, fél, vál) szavunkat, a' legdúzsabb tanulságut, de mellynek fejtegetése a' *fensőbb fokú szóelemzés* új világokat nyitó téreibe váгна, hova pedig főnebbi kijelentésem szerint ezuttal beereszkedni nem akarok; azért ezennel összevonva vitorláimat, Grimm J. szép szavaival lépek át következő számomhoz: „In der unendlichen Sprache wohnt nur *ein* unablässlich in einander greifendes Leben, so dasz jedes Wörtchen kettenweise zu dem höchsten führen musz; an sich sind alle und jede Wörter nur *eins*, — es kommt darauf an, die Kette nachzuweisen.“ (Irmenstrasse 28. l.).

13) *Felel.* Tökéletes kifejezése a' felek egymásrai viszonyulásának = a' fél úgy viseli magát mint egésznek elvált fele, a' fél féli minőségben nyilatkozik, még pedig különféle módon:

a) Mint *hasonfél* a' másikkal hozzá illik, péld. a' kettétört gyűrű darabjai, felei egymásnak szorosan megfelelnek.

b) Mint *ellenfél* a' másikkal mérközik, péld. „e' vállalatnak megfelelő erőm hiányzik.“

c) Légszokottabb használata a' *felek* beszéd általi kölcsönös közlekedésének kifejezésében, mert a' társas embernél a' kimondott (vagy írott) szó csak fél, melly párját, viszonzását követeli 's e' viszonzás mondatik *felelésnek*. A' debreczeni nagy grammatika a' föltől származtatván, így fejti: *superaddit*(!).

14) *Felesel.* Első tekintetre gyakoritónak látszik *feleltől* 's egy értékűnek ezzel: *felelget*. De miután *sal, sel* képző sokkal szokatlanabb (lebzsel, habzsol stb. nem ide tartozik), mintsem e' szavunkhoz illy uton analogiát találánk: önkényt vezettetünk a' *válaszol* ige rokonságára, mellynek emez digammázott 's ikvesztett megyer testvére volna selypegő (czangó) kiejtéssel. Ne feleselj! annyi mint: ne válaszolj! olly alakarányuak egymáshoz, mint *fél* a' *válhoz*, féle a' *valahoz*.

15) *Vall* (fatetür) = valal, mint forr, ell(ik), kell (foror, elel, kelel) stb. A' megyer *felel*nek megfelelő digammátlan magyar alak. Eredetileg tehát ez is azt teszi: viszonzoz, felel, s ki tagadná, hogy *vall*ban épen ez eredeti fogalom rejlik: kérdésre, a' másik fél faggatására válaszol? Találkozólag végtelben, bár külön ösvényen indulva, Fábiánnal 134. l. — Én hiszem és *vallom* ezt teszi: hiszem, és ha nyomozó kérdés tétetik valamely félről, *feleletül* is azt adom. *Vallás* nevezetes szavunk tehát eredetileg inkább csak confessio, 's a' religióra átvitelesen van alkalmazva. — Kárt, szégyent, kint, becsületet *vallani* helyesebben *valni* (birni) tudvalevőleg a' 11-dik sz. alatt érintett *valni*, *volni*, *vallni* alá tartozik közvetlenül.

16) *Fél* = timet. Révai nem merte (non audeo ugymond) egy róvat alá vonni *fél* (dimidium) és *fél* (frater) szavakat. Én sokkal többet merészelttem a' főnebbiekben, 's ha ezt félszázaddal a' nagy mester hunyta után tehetém, az előhaladó kor érdeme 's övé, ki maga korában nyelvészetünk terén a' nem észszerűség hanem előítéletes szűkkeblűség állította merev határköveket maga is az öntudatos szabadelvűség olly nemés és neki egészen sajátos buzgalomával döntögette. Nem minden tartózkodás nélkül hozom be én is szócsaládunkba a' *fél* = timet igét; későbbiek előtt ez sem fog, reméllem, merényletnek tekintetni, csak szokjuk meg egyszer édes nyelvünk remeklő műhelyét szorgalommal 's elfogulatlanul láto-gatni 's működései titkait ellesni. Ugy érzem, úgy sejtem 's sejtelmemet kimondani sem átallok, hogy ez igénk szintén a' *vál* családhoz tartozik 's logikai alapját az elválás; távolodás mageszmeje teszi. Valamint *ijed* szavunkban a' hirtelen megijedésnek főleg a' szépnemnél sajátos természeti *i* hangja (i-ed, annyi miut *i* hangot visszarántva ejt) van hangutánzólag megragadva, valamint *irtózás*, *borzadás* (horror) a' *fölberzedés*, szörszálak fölállása intuitióján, a' *rémülés* mint a' latin terror és német fürchten a' tagok rázkódása, *remegése* szemléletén, ugy a' szelídebb, tartós *félelem* azon összemléleten nyugszik, miszerint valamelly gyanus vagy bebizonyult ártalmu tárgytól ösztönleg *elvonulunk*, *eltávolodunk*, 's ezen ovakodó *félen-vonulást* fejezi ki a' kezünk alatti ige. Ide mutatnak a' még enyhébb természetű *tartok tőle*, *tartózkodom*, mellyek ezt teszik: *nem közeledem hozzá*, *távolban tartom magamat tőle*, stb. sőt ama' rohamosb igék is némi illyes eltávolodási fogalmat adó szófüzeti szerkezettel egészítik ki ellipticus értelmöket, a' mennyiben ök is mint minden

félelmet jelentő igék *távolító ragot* vonzanak: nem ijed meg árnyékától, irtózom tőle, azaz borzadok, összerezenek *eltávolodva*. Sőt ha vizsgálódásim nem csálnak: az enyészítő képzés útján visszaörökitett *iszony* szó 's ennek *iszonyu*, *iszonyatos*, *iszonyodom*: régibb származéki is alkalmasint a' visszahökkenés, hátrálás és így nagyobb foku *félés*, *válás*, *távolodás* mageszmejét tartalmazzák; — régibb nyelvünkben így irattak 's mondattak ezek: *isszonyu*, *isszonyatos*, *isszonyodom* (Apáczai Csere 's mások), mi is ha ajakszelletüket visszaállítani bátorzkodnánk, egyenesen a' *visszára*, *visszavonulás*, önkénytelen *visszataszítódásra* vezet. Ugyanis *visz* = auferre tő, mint családá is (vesz, veszen, nyujtva: vész, vészen, sumere = eltávolít, különösen maga felé; — vész, elvész, kurtítva: vesz, hajdan: veszik: intransitiv. perire = eltávolodik, különösen ismeretlen helyre és végkép, tehát több mint téveledik, aztán romlásra jut stb; — üz, pellere, abigere = eltávolít, különösen psychicus kényszerrel stb.; — vezet, ducere = eltávolít maga nyomán stb.stb.) egyszerűen egy fölvelt ponttól eltávolítást látszik tartalmazni, de szemközt az ellenirányu *hoz*-zal = ferre (melly mint családá is: hoz, höz névrag, haza és ház, húz és ősz, közeledést, a' fölvelt pont felé irányulást jegyez), kifejti eredeti *viszássági* tartalmát is, és öszszeviszsa = öszveviszva, azaz hozvaviszve, szavunkban legeleveníbb tolmácsolatát találja. E' vizzásság, hátrahökkenetés mageszmeje korlátozatlanul lakhaték még ama' valahai *isz* névben, mellyből nyelvünk — mint Pesti Gábor *vizzos* = visszós, perversus-a sem mond ellent (Luk. 9. 1536) — az iszonyu, isszonyu melléknevet a' savanyu, szörnyü (szörönyü), porhanyós (poronyu), verhenyös (verenyü), vizenyös (vizenyü), galagonya (gyalogonyu), jegenye (igenyü) analogiák, mint sav-szuromfeketesség-por-vér-viz-gyalog-egyenesség-és teke-ként jelentkezőt tevő társalakok mintájára alakította, értvén alatta vizzás, ijesztő benyomással járólág, *hátrahökkenetöleg jelenkező valamit*, mellyhez közel áll Sándor *isz* = monstrumja, kit itt is mint sok másban tapintata ugylátszik szerencsésen vezérlett (Sokf. XI. 134. l.). Elég, hogy én nem tudom iszonyu szavunkat máshoz kötni; mert az ijedés szisszenő hangjának utánzásával itt ugylátszik be nem érjük, — Dankovszky *isóvevu*-je tréfának is alig járja meg (Lexic. 483. l.), — Kassai származtatása az iv, ij-től csak gyermekijesztésre való (Szókönyv III. 53. l.), a' héber נאש = gyűlölte inkább esetleges rimnek látszik, — Fábiánál e' szó mel-

lözve van, 's tettek-e mások kísérletet fejtésében, nem emlékezem. Visszatérvén *fél*-hez, miután nem tarthatjuk kielégítőnek az angol *fear* 's német *Furcht* tali egybeállítását (Fábián), — és Dankovszky *παῦλον*-jában vigaszunkat még kevésbbé kereshetjük, — de közelebb a' Czuczorféle elemzési kísérlet is (elme szó fölötti vita közben) szintén erőtellenül ütött ki: jobbra taníttatásunkig bizvást a' föllállítottam értelmezéshez ragaszkodhatunk.

16) *Feled*, felejt = obliviscitur és származéki. Függelékül járuljon ide *feledés* szavunk, melyet szintén nem lehet helyesebb forrásra vinni, mint ha *vál* = *fél* gazdag kútforrásból ömledeztetjük. *Válad* ige = el-kiválik, föl van jegyezve Sándor I. Szótárában 431. l. úgy hiszem, hogy ennek digammás iktelen magyar párja a' *feled*. Az alak nem mond ellent; mi pedig a' fő dolgot, a' benső egybefüggést illeti, az elevenebben érezhető mint szavakkal kifejezhető; az elválás, eltávolodás képzete, mely szerintem e' szép szavunknak létet adott, úgy hiszem, elég derűt vet arra, hogy e' figyelmeztetés nyomán kiki magának a' képet kiegészítse. Ha nem csalátkozom, a' magyar nép úgy fogja föl azt, mire emlékezete kiér, mint elméjében jelenlevőt 's ezért mondja: *eszemben*, *elmémben tartom*; mikor pedig így szól: *előttem rébzik* vagy *rémlík*, ezzel azt fejezi ki, hogy a' tárgy lelke előtt némi távolban lebeg, bár tiszta körrajzát föl nem foghatja; 's végre mikor ezt mondja: *eszembe jut*, azt akarja értésül adni, hogy a' kérdéses tárgy *eltávolodásából* már *megérkezett elméjébe*. Illyesmire mutatnak ezek is: volt eszemben, de kiütődött belőle, kiesett eszemből, emlékezetembe hozza stb.; — maga az ész, az elme csak azt teheti magáévá, mihez fölérhet (fölerni észszel, érteni, értelem), vagy a' mit éppen megfoghat (meg nem tudom fogni, fölfogás stb.); — 's lám mikor az *akarat* távolodik vamtól, akkor *félünk*, *iszonyodunk*, azaz *válunk*, *visszahökkenünk*, mikor az *ismeret* tér el a' valótól, akkor *tévedünk* 's *tévelygünk*, azaz *távodunk* és *távolyunk*: 's miért ne mondhatnók azt *feledésnek*, azaz *féledésnek*, *váladásnak*, *távolodásnak*, mikor a' tárgy nincs *emlénk* közelében? Elvont fogalmakat, többnyire kimutathatólag, csakis illy nézleties kifejezésekkel képes a' szólam festeni, melyek hogy érthetők legyenek előttünk, ki kell nyomoznunk az oda tartozó, a' képeket kiegészítő ellipszist, melyet a' nyelv rövidsége bölcsen kihagyott.

* * *

Lépünk most a' tanulságokhoz, melyek kedveért az előrebo-
csátott szócsaládalakítási példa illy mérvbeni kifejlését szükséges-
nek véltem. — Tiltakoznom kell mindennek előtt, mintha értekezé-
sem párthoz volna csatlakozva 's hogy nevezetesen a' hasonlító
nyelvészkedés ellen kelne ki. Sőt ellenkezőleg épen ennek magas
érdekében, de nem divatszerű párthiveként szólalék föl. Nem lesz
nehéz megértetnem magamat.

A' nyelvhasznítást minden nyelvészkedési törekvéseink ko-
ronájának tartom, és simeoni ohajtásaim érek teljesültöket, midőn
egy férfin példátlan kitartással vitt buzditásaira, millyet csak az
ügy szentsége felőli legmélyebb meggyőződés adhat, kiszálltak el-
végre néhány jeleseink, hogy e' nyelv, örömünk, büszkeségünk,
kart fogva rokonaival, a' világnyelvek nagy szövetségébe léptettes-
sék. Le fogja ekkor vetni vélt rokontalan árvasága gyászruháját;
zughelyzetéből kiemelkedve hegyen épült városként fog messze le-
világlani, 's míg egyfelől tiszteletre méltó egyszerűségét, önszerű-
ségét, addig másfelől a' nyelvek nagy titkai kölcsönös földerítésé-
beni haszonvehetőségét, tanulságosságát fogja dicsőségesen kitün-
tetni, — nem is említve a' sokszoros előnyöket, melyek önmagára is
kétségtelenül visszaáradandók. — Vezéri jogar egy roppant nyelv-
törzsület élén, egy új continens birtoka, ha földadatunkat becsülettel
megoldandottuk, nem hiában van neki kilátásba téve; de e' külö-
ben fényes vívmány is csekélység lesz ama' nagyszerű jövődöhoz
képest, melly reá a' nyelvek egyetemében, jelen türelmies helyzete
teljes fordulatot vállandával várakozik, mellynek azomban meg-
beszélésében e' jósszavak homályát föllebbenteni nem bátorko-
dom. A' mellőztetés, mondhatnám, ellenszeny, mellyel eddigelé ta-
lálkozott, meleg részvétre, rokonszenvre fog átolvadni; az eddig
lenézettnek, tudomásba is alig vettnek erkölcsi kényszerkelendőség
fog kivivatni, 's díszhely jelöltetni ki azon nyelvek sorában, mely-
lyeket kegyelettel említ a' nyelvbuvár, 's mellyeknek megszerzését
első teendői közé sorozza. Östörténetünk sem megy el üresen a'
sokszervi nyeresemények közben, 's e' nemzet korábbi érülközéseit
leleplező függöny kissé szellőztetni fog. Im ezek 's több illyesek
megindított hasonlító nyelvészkedésünk kimaradhatlan eredményei.

Ez örvendetesen biztató remények közepette azomban, 's épen ezek érdekében kérdezek én mindenkit, 's kérem mindenki tegyen kérdést önmagánál: van-e már nyelvünk előkészítve a' nyelvhasználtás ujdonkeresztségének fölvételére? van-e tanulmányozva, saját határin belül kellőleg rendezve — hogy úgy fejezzem ki magamat — más nyelvekkel becsület és haszonhajtó üzlet megnyitására? Hogy nyelvünk egy csaknem bevégzett tökélyű, csodaszépségű tényként fekszik előttünk, abban semmi kétség; de „az égi testek — mond nagy igazán Hunfalvy — astronomia nélkül forognak, a' hegyek geologia nélkül nőttek ki, a' növények füvésztudomány nélkül teremnek“: nyelvünk is ollyanná, millyennek megjelöltük, a' tudomány aránylagos hozzájárulta nélkül nőtte ki magát*); abból, hogy

*) E' tünemény minden nyelv történetében helyet foglal, mielőtt az öntudatos-mívelés alá fogatnék. Nálunk azomban a' tudományos nyelvészet ébredése után is soká fentartotta magát ez abnormitás: a' nyelvtudomány hátramaradása a' nyelv gyakorlati virágzása mögött, 's századunk első felén, épen újabb nyelvcsinosulásunk szerencsés korszakán, szintén a' legújabb időkig — szabályt nem alkotó egyes kivételeket be nem tudva — átvonul, hol már örömet azt képzelné az ember, hogy a' nyelv nagy mérvekben haladó tetteles mívelődésének csak a' tudomány vezérlobogója alatt lehetne tenni előnyomulásait. Sőt ellemben ez utóbbinak, — buzdító jutalomtételék, pár jeles pályamű, 's a' nyelvészetre is kiterjedő tudományos folyóiratok daczára, egész az akadémia hatályosb közreműködéséig, — olly tehetetlensége mutatkozik, hogy a' nyelvmívelődés csodálatosan még némi hátrányára is járhatta, tért, tehetségeket, lelkesedést lefoglalván előtte. A' dolog ekként történt. Őseitől a' magyar ritka képességekkel bíró, nagy jövőndő csiráit rejtő, ha bár mind tudományilag teljesen, mind kivált a' XVIII-dik századon át irodalmilag meglehetősen elhanyaglott nyelvet vett által örökségül. Révai és Kazinczy férfias erővel emelték föl a' theseusi követ, melly a' haladás talizmányát rejté; a' két férfi elindult saját ösvényén, ez a' kecsistennök, amaz a' komoly műza oltárára tevén le esküjüket. Kazinczy hosszú, küzdelmes bár, de megáldott működése után elérte végre Ithakáját, 's haltával egy nemzetet látott maga körül csoportozva, melly tanítványának vallotta magát 's elveit, irányát, maiglanli folytonos haladással, örök időkre biztosította. Nem így Révai. Neki a' természettől rögzöbber pályához kevésbbé tapintatos eljárás, emésztő lánggal lobogó lélek, gyöngye, törekeny test 's rövid élet jutottak osztályrészül; ő ugyszólván csak kezeit vethette a' nagy munkára, melly tisztán fölismerve terült el szemei előtt a' szönyomozás és nyelvhasználtás kettős föladatában; haltával legerélyesb tanítványát östörténelmi bolygatagok csalogaták le mestere ösvényéről; egyéb követőinél tehetség vagy

nyelvünk a tényé és gyakorlaté, következik-e, hogy egyszersmind a tudományé is legyen? ha irodalmunk virágzását látjuk, befoglalja-e ez egyszersmind nyelvtudományunk virágzását? 's ha élvezük, ismerjük-e is azt egyszersmind? A' növényvilág virulata tény, 's az érzéki ember élvezi azt: de birja-e az oknyomozó, a' szellemi ember? nem, míg a' tudomány által meg nem hódította. Nyelvünk, ha szabad folytatólag sántító képben fejeznem ki magamat, tudományos tekintetben még az ebszölők, temondádfüvek, zsidócsereznyék, földikutyák, kárbunkulus és római gáliczkövek természetrajzi zürzavaros korát éli; nyelvkincsünkben a' fajok összevisszahányvák, a' nőmek constatirozva nincsenek, a' szócsaládok megalkotatlanok; e' drága vagyonunknak sem mennyiségét, sem minő-

ihlet, kitérés vagy szorgalom, vagy legalább a' koszoru-osztogató szerencse hiányzottak a' nagy mester műve továbbvitelében, 's egymásután ejték el mindkét ágát a' fonálnak, melyeket erős keze ariadnei vezédül párhuzamban fogott össze a' nyelv tömkelegéből eligazodhatásra. Így lőn, hogy Révai törekvéseinek sikere leginkább csak arra szorítkozott, minek a' szerencsésb szépészeti iskola is egyaránt szükségét érezte, 's mi ennél fogva az ő hagyatékából ennek is közvetlen támogatásában részesült: a' helyesírás, hajlítási szabályosság 's a' neologismus, melyek, főleg az utóbbi, miután a' képzők és ragok tana nagyából föl volt derítve, minden komolyabb erőfeszítések nélkül, csak bizonyos kezelési ügyesség 's némi talentom mellett könnyedén és nem középszerű szerencséjével üzhetők valának. Daczára a' nyelvtudomány csak fölületes alkalmazásának, egymásután mintegy magoktól fényes sikerrel látszattak megszülemleni a' költészeti, politikai és hírlapi nyelv, a' magyar vegyészeti, gyógytani és természetrajzműnyelve merész alkotóik műhelyében; a' nyelvgenius kalauzolólag járdalt e' jeleseink előtt 's ihletével pótolta a' folyvást késkedő tudomány utasításait. 'S hol a' teremői diadalröpkénnyel olly könnyűszerűleg párosítható a' legszentebb hazai ügy körüli sikeres szolgálat: ki vállalkoznék ott örömeit hosszadalmas, hálátlanul látszó taglalgatás, rendezgetés unalmaival bibelődésre? talál-e ott a' csillogás nélküli fárasztó tudományos buvárkodás elszánt munkásokat? Sőt nemde vágya, szükségének érzete is kell hogy apránként elhalványodjék? És ha egyszer birtuk már például az, „üdv“ az „árny“ szót *enyésztő*, a' „kedély“t, „szerény“t *tenyésztő* képzés, a' „terem“et, „csarnok“ot *folélesztés*, „hullám“ot, „vihar“t *országosítás* utján, 's elfogadásukkal a' folyó szükséglet az ugynevezett korkiváratot kielégítettük: ezek további értelmezése, áttanulmányozása, rendszerezése, végokaik 's egybefüggéseik keresése kevésbé sürgetőnek, majd közönyösnek is tűnt föl, mi több, némelyek illyest fölöslegesnek, mások a' nyelvre épen vészhozónak ítélték. Még a' nyelvemlékek is,

ségét, annál kevésbbé egybefüggését, nem ismerjük 's körülbelül ott állunk nyelvtudományunkkal, hol a' magyar növénytan a' rendező magyar Linnék előtt Csapó és Veszelszki korában állott, kik közül egyik latin, másik magyar betűrendben (!) vala kénytelen adni alkotmánytalan alkotmányát; — 's ott is fogunk vesztegleni mindaddig, míg a' fajok és nömek szabatos meghatározásával, szócsaládink lehetően tökélyes csoportulatit birálatilag meg nem alkottuk, 's így nyelvkincsünk tudományosan rendezett tárlatát föl nem állítottuk. Jelenben szavainknak pusztá *jelentésével* megelégszünk, *értelmét* még csak nem is szomjuhozzuk; ha forgalmi, ha külértéköket a' gyermek is tudja, belértéköket, tartalmukat bölcsaink sem ismerik; testöket igenis, de az éltető lelket bennök föl nem fogjuk. Értelmét, tartalmát, lelkét a' nyelv szavainak csak *családi egybefüggésekben*, 's ha helyöket a' rendszerben kimutatni képesek vagyunk, lehet fölismerni; ellemben mindaddig, míg ekként nyelvanyagunk a' tudomány által meghódítva, 's a' mennyiben a' képzés

mellyeknek fölkeresése külföldben e' kor egyik dísze, 's kiadásuk az akademiától nemzeti becsületünkhöz és a' tudomány szempontjához méltólag, szép gyümölcsozéssel biztatólag indíttatott meg, szintén inkább csak a' szépirodalom ékesítésére, gazdagítására lőnek megadóztatva; minden tehetség minden erőivel a' nyelvmivelés gyakorlati oldala felé fordult, 's az elméletinek fontossága mind alább alább szállott. A' nyelvnymozás kontár kezek közé süllyedt, henyék elme-futtatásának tárgyává lőn, 's általán gyanús mesterességgé kezde válni. Némelylek tréfából nevetségül, mások agygyengéségből üzték. Legjobbaink egyebekkel elfoglalva, az irodalmi, társadalmi, politikai stb. renaissance gyakorlati küzdterén izzadozva, tüzetesen neki nem fekdtek, 's a' szomszéd mivelt Europa nyelvtudományi roppant haladása előtt nem mondom épen szemet hunytak, hanem azt alig ránk tartozónak, legfőlebb megszokott vékonypénzü nyelvészkedésünk mellett végkép nélkülözhetőnek tekintették, még a' professusok is különféle elfoglaltságok alatt kötve voltak; innen olykor kalászataik nyelvök értelmezése terén csekély szerencsének örvendenek. *Terem*—conclave— hol az ember terem (Guzmics); *ég*, az égéstől, lángbaborulástól (Vörösm.); *fölkő* = föl-hó, sic certe sensibus apparet, tamquam nix supra nos" (Kresznerics); *vakondok* = undok vak (Engel) stb. . . . De nem festem tovább a' képet, melly csak ismeretes derék tagtársunk amaz eléggé begyőzött állításának, mikép nyelvtudományunk *nincs, nem is volt* (Széchenyiként csak *less*'), főleg azon szempontbóli fölvilágítására akart szolgálni, miszerint az, gyakorlati nyelv-mivelődésünk jelen század kezdete óta öröndetes haladásának tagadhatlan tényével látszik ellenmondásban állani.

és ragozás is sok részben önálló szavak segéd függeléküli ősalkalmazásában áll, tehát nyelvidomunk is saját becslésünk mértékével, mennyire az elér, fölmérve, míg egyszerű a' SZÓCSALÁDREND-SZER, mellynek nálunk nem léteztét im itt ünnepélyesen bepánaszolom; keresztülvive nincs: addig nyelvünk értelmes gazdái magunk sem vagyunk, nemhogy józan nyelvhasonlításról illy helyzetünkben szó lehetne. Minden nyelvnek, mennyivel inkább okos szép nyelvünknek, van bizonyos önhatósági köre, mellyen belül a' nyelvgenius önállólag, a' ténynyé vált más nyelvek — rokonabbak vagy távolabbiak — avatkozásától függetlenül vitte keresztül alkotásait, 's bárhova nyuljék is be véglegesen gyökereivel, de törzseit azon gyököktől*) minden idegen befolyást visszautasítólag termelte, 's így ezeknek fölvilágosítását, értelmezését illetőleg is saját segéd-eszközei körén kívül hasztalanul folyamik. Bárhol találkozók is például világnyelvekbeni *szelet* jelentő elemekkel a' mi *fű* vagyis *ph^u*, *phl* gyökünk, — a' minthogy találkozásá csakugyan sokszoros tény, — 's im itt kezdődik a' közértelembeni nyelvhasonlítás szép és fontos tére; — de ha e' gyökről számtalanok közt *fuv*(atag), *felh*(ő), *fűv*(ész), *pehely*, *bolyh*(os), *bajsz*, *hóly*(ág), *hály*(og) és *hüvely* törzseinket nem kirekesztőleg nyelvünk szelleme alkotta; ha *vas*, *vás*(ott), *fés*(ü), *ás*(vány), *ács*, *has*(onló), *fosz*(lány), *pusz*(ta) törzseinket nem ezen családi egybefüggések, hanem a' világ minden nyelveiből összekeresett egyes szavak magyarázzák; ha *gümö* és *csoma*, *vájog* és *bánya*, *has* és *fazék*, *czomb* és *csunya*, *banya* és *venyige*, *csepü* és *gyopár*, stb. páronkéd düzs ágazatú családfával nem

*) A' legegyszerűbb szabásig tisztázható gyökök elemeknek, *szócsirák*-nak is neveztetethetnek; innen a' mennyiben a' nyelvénymozás hazai térre szorítkozik, *nyelvelemzés* (alsóbb foku), *gyökerészet* (Kassai), *szófejtés* vagy *szóértelmezés* (első foku), *szócsaládrendszerezés* (előleges vagy előkészítő), és ha az időrendi fejlődés kimutatására is kiterjeszkedik, *historiai nyelvészet* (theoriailag vévék *észleti* vagy *bölcsészeti nyelvészet*), bár árnyalatban egymástól különbözök, de lényegileg 's tekintve végcéljokat, azonegyre menő kifejezések szemközt a' *hasonlító nyelvészettel*, melly velök a' *felsőbb foku nyelvelemzésben* érintkezik, — összesen pedig *egyetemes nyelvészet* osztályait teszik. A' hazai nyelvészet legtisztább 's legtekélyesb kinyomata, melly a' többit is mind magába foglalja 's a' hasonlító nyelvészetben csak folytatását találja, a' *szócsaládrendszerezés*.

igazolják sürgetésemet: úgy a' magyar nép észjárása tulajdon nemzeti nyelve telekén csak egy talpalatnyi tért maga emberségéből még nem mivelt, — úgy nekem nincs többé hazai édes nyelvem 's vele e' perczben utószor foglalkoztam. Hogy a' legmindennapibb példával éljek, — mert czélom nem mindennapi részleteket meríteni ki, hanem elveket állapítani meg: — bárhol érülközzék is verto, vortex latin szavak gyökével *for* vagy *phr* gyökünk*): annyi bizonyos, hogy e' gyökre autonómice képeztük ki következő törzssorozatunkat: *sorog*, *fordul*, *förgeteg*, *fürge*, *furkó*, *furcsa*, *forr*, *forrás*, *far* (pars aversa), *farol*, *ferde*, *förmed*, *fur*, *furdal*, *furakodik*, *furdancs*, *furánk* (ma fulánk), *farag*, *forgács*, *föröd* (ellipt. magát vízben megforgatja), *füred*, *Füred*, *förtő* (sárban magát megforgató hely), *förtözetes*, *fertelmes* (már átvitt értelemben), *setreng* (régén förtöng), *fér*, *férkezik*, *féreg* stb. stb., mellyek egymást támogatják, értelmezik, életnek lehével éltetik, nemzetiségünk földéhez növe, gyökerezve tartják, hogy a' legelső szellő ingatag játéki ne legyenek. E' családi keblen csüggs egyedüli kútfeje virulásuknak; szakítsd le onnan, elhalaványodnak, érthetlenné, néma hullákká lesznek 's a' legsilányabb elmefuttató nyelvhasonlítások könnyű zsákmányivá. Szabad-e ezek közül egyet családi solidaritásából külön kikapva tárgyalni, annyival inkább nyelvhasonlítás terére álli-

*) A: gyökhangok vagyis inkább a' nyelvelemek kifejezésére nincs alphabetumunk 's maga ez nagy hátránya a' magasb nyelvnyomozásban. Mai jegeczült 22—40, 50 betűink e' czélra hamis hangot adnak. Az őshangok, hova a' gyökök tartoznak, egyetemiségökben sokkal dúzsabb ('s épen azért olly csoda tenyészerejük), mintsem a' későbbi cultura szabatos, de annál korlátozottabb betűivel bélyegezhetők volnának. Tulajdonkép *for*, *fü* gyökről szólni nem lehet: ezek már törzsek az írásunkkal kifejezhetlen gyökről, melly nem is két vagy három különálló, hanem egyetlenegy ősi tövérségű, azaz magában egész hangzenét bensőleg egybeolvasztó, egyesítő betű. Törédknyomai ezen az ősvilági tenyészet nagyszerűségének bélyegét kétségkívül magán hordozott alphabetnek fenvannak még némelly nyelvekben 's világos bizonyítványa maiglan él beszédszervünkben. Már maga ez észrevétel a' nyelvelemek olly metaphysicájának, melly mai betűink szűk köréhez köve megkisértetik, tökéletlenségét, valótlanságát sejtethi. Az ugynevezett *egyetemes írásra* is, ha a' létrehozásbani törekvések medre kizárólag e' vidék — az ős alphabet — felé vezetgetnék, több üdv és siker várna, mint szokott fölfogása mellett. De elég itt e' nagy elméket is eredménytelenül foglalkoztatott tárgyat csak távulról érinteni.

tani? szabad-e péld. a' *forr* szót, mint legujabban tőnek, a' görög *πῦρ*-höz, *fürőt* *φύρτον*-hoz (Dank.) hasonlítgatni, 's a' *far*, *förtézet* nates, *contaminatio* *jelentése* mellett feledni mindegyiknek *értelmét*, t. i. a' hígak forrponti hőség vagy földböli elészökkenés közbeni göndör forgását, az áversiót és volutabrumot? — Ha *gyümölcs* szót csak mint *fructus* kapom ki nyelvünkbeni szép egybefüggéséből 's *gümő*, *gumó*, *gömb* stb. családjával mint fegyveres hü dandárral nem támogatom, — mi egyszersmind értelmezéseül is szolgál, kimondván hogy *gyümölcs* ösnézetileg nem egyéb, mint a' virág helyén előállott *gümöcske*, *gombocska*: — ugyan mit fog ekkor a' nyelvhasznító e' szavakon árva betűjén kívül, mellyről meg vagy on irva hogy nem elevenít, hanem öl, hasonlítani tudni, 's ha ezt tenni csakugyan merészlendi, hogyan fog kiütni hasonlítása? És ha a' nyelvhasznító tudja *sarkantyúnak* *jelentését*, melly *Sporn*, de nem tudja *értelmét*, melly *serkentő* eszköz, és így ha családját vagy nem ismeri, vagy félreismeri, hibásan a' *sark* uszályhordozójának nevezvén őt: lehet-e akkor neki a' latin *calcare* túl okoskodnia? vagy nem nyeli-e el szegény szót a' finn *kannus* szörnyetege? kettős nagy hibával pedig (ha ugyan a' valótlanság maga már nem minden hibák hibája), t. i. a' finn rokonság hitelének sebhétésével és nyelvünkbe a' magyar nyelvalkotmánytól idegen összetételeesség beerőszakolásával. — Elemi dolgok ezek, mondod. Vaj igen! de ez elemiségek elintézték-e hát? átvizsgálvák 's tanulságaik kimerítvük-e hát? kivonvák-e hát belőlük a' fontos és elvdöntő eredmények? 's azon mindenkifölötti tanulság: hogy szavaink értelme előbb nyelvünkön belül mint kívül keresendő, 's családéleti összeköttetésekben föltalálendő? Bajosan! más különben nem urkodnának olly zavart fogalmak egyrészt szöfejtőink 's akademiái nagy szótárunk, másrészt nyelvhasznítóink, közelebbről altajistáink hivatása felől; nem képzelnők ezeket két ellenséges tábor vezéreiként állni szemközt egymással, a' helyett hogy bennök egyazon ügy külön munkatérü harczosait ismernők föl; nem látnók a' tömeget egyiktől másikhoz, divatkolomp után, elvtelenül hulláman, 's ha egyiket ez órában mesternek vallá, ugyanannak első kakasszókorai megtagadásában erőlködni. Állítám már másutt, hogy „ugyanazon czélra, nyelvünk tudományos értelmezésére, törekvő szónyomozóink és nyelvhasznítóink működése távol attól hogy ki-rekesztené, sőt éppen kölcsönös kiegészítőül *szükségli* egymást 's

versenygésők legfőlebb prioritásban lehet“, 's mivel elértetni szerencsés nem valék, most e' prioritás ezennel határozottan a' szónymozásnak adom, értvén ez alatt nyelvkincsünknek ugynevezett bölcséleti uton *családok szerinti* előleges rendezését azon fokig, meddig saját nyelvanalogiánknak, nyelvünk beltörvényei imezen drága codexének biráskodása terjed; hogy így okos szellem által sugallott, egybefüggésben alkotott 's egymást magyarázó, értelmező szavaink egymást bármelly más nyelvekbeni csakképek ellen támogassák, idegen tekintély 's önkény általi széttépés ellen kölcsönösen védelmezzék, 's összetartozásukból kiszakítva — *dividè et vincès* — egyenként conjecturák martalékivá esni ne engedjék. Mihelyt e' rendezésen nyelvünk keresztülmegy, 's ezzel fensőbb foku szóelemzésünkre is az út megegyengetve lesz: azonnal üdvözölve legyenek a' *munkarendbeni egymásutániség**) szerint derék nyelvhasznítóink; sőt nem csalatkozom kimondván, hogy nekik magoknak áll legfőbb érdekekben sürgetni az észleleti nyelvészet bajnokit, mielőbb 's minél buzgóbban leróni munkarészöket: nyelvkincsünk értelmező rendezését, szócsaládink előleges megalkotását. Mert nem elég a' *körültekintés*, ezen olly pongyolán kéjszerű és határozatlan szabály, hogy szabály nevet sem érdemel; az úntalani bajos és hiányos körültekintgelés helyett könnyű és biztos *áttekinthetis* kell, mit csak *rendszerezés* ad; még a' dohány, gyapjutermésem vagy egyéb máhám sem kelletes lombjában, tiszta és gondos foksorozás nélkül. A' vagyoni állapot a' kezelhetőséggel kezdődik; addig nekünk sincs hasonlítható nyelvünk, hasonlítóinknak sincs mihez szorgalommal buvárlott nyelveiket hasonlítaniok; csak ekkor és nem előbb hordhatják ennek kincseit élénk hajóik ki a' nagy világtenger réveibe! Bizony ha illy rendezet feküdt volna korábbi nyelvhasznítóink előtt: pazar tudományukat üdvösebben foghaták fölhasználni; 's hogy az elsőt és utolsót említsem csak: Otrokócsi és Mátyás Florián ennek segélyével egészen más eredményekhez fogtak volna jutni. De illy előzmény nélkül? Elveszett órák, betük, fáradoalmak, miket altaji, sémi, indoeuropai stb. párhuzamok fölállítására tékozolni nem szününk, balul bocsátkozván a' világpiacz forgalmába,

*) Tehát *nyelvészeti egymásután*. Van-e magyar, ki valaha feledhetné amaz egykor fényes világlásu, most régtől „ciprus kódében“ borongó lángelme nagy tanát: a' *teendők egymásutánját*?

mielőtt saját árunknak nemhogy értékét tudnók, de gyakran csak milétét is ösmernők; adunk veszünk, építünk mielőtt legalább nagyból biztosítva volnánk, vajjon szavaink kezelése közben nem szeghez nyultunk-e kapocs helyett, nem szemöldnek néztük-e az ajtófelet, ajtónak az ablakot, balnak a' jobbot, fehérnek a' feketét, kigyónak a' menyhalat, 's így magunk csalódva másokat is tévelybe nem vezetünk-e? — Természetesen mindez nem azt teszi, hogy azok, kik közölünk nemzeti hálát érdemlő szorgalommal fekszenek a' világnyelvek 's közelebb a' rokon altajiak tanulmányzására, fölfüggesztvén munkálkodásukat, erejüket ezen másik munkatér művelésére szenteljék, mellynek valamint elhanyaglása nem az ő hibájok hanem édes mindnyájunké, úgy megművelése sem az ő elterhelt vállukra kell hogy sulyosodjék; de legnagyobb örömmel fogható velök kezdet minden értelmes hazafi az új nemzedék odaserkentésében, hogy a' hazai nyelv alapos értéséhez a' rokonnyelvek idejébéli tanulmányzását kötvén, a' tudomány részszerintiségét, melly iránt Ballagi társunk nézetét, de élre nem állítva, osztom, lassanként összpontosítani, 's a' teendők jelen körülményeink szerinti egymásutánosságát minél szorosabb együtthatásba hozni — mondjuk ki kéreken, a' jelen nemzedék egyoldalúságain tülelmelkedni — törekedjenek. *Jelenben* — és e' szóra különös nyomatékot kérek — tehát *jelenben* nem többet akarok, mint arra hívni föl nyelvünk értelmes művelésében gyönyörködő bár nem polyglott hazámfiat, hogy míg egy részünk a' rokonnyelvek buvárlatában fáradoz, addig a' másik ne engedje magát elhíttetni 's elcsüggesztetni azzal, hogy a' kitől a' világ- és rokonnyelvek tökéletes birtokába jutnia vagy azt remélhetnie sorsa bármikép megtagadta, annak okos szava sem lehet többé édes nyelvünk körül; sőt inkább amazoknak csak szőnyegre kerültét is nyelvünk körén belüli sok és nagy teendőknek kell megelőzniök, mellyeknek végrehajtásához minden képzett magyar tehetsége szerint járulhat. Tudom ugyan, hogy szeretünk nyelvanalogiánk keskeny revierjéről beszélni, de bizonyára olly dologról beszélünk, mellyet nem ismerünk, mert határait fölmérni, bejárni soha még istenigazában meg nem kísértettük. Ne rösteljük csak e' téren minden irányban kémszemléket tenni: bizony a' szokásostól nagyban eltérő meggyőződésre fogunk jutni 's elcsodálkozni az ott elterülő dúzs virányokon, mellyek kétségkívül még sok munkás kezdet becsület és nyereséggel foglalkóztathatnak. Rendén van, ha

buzdításinkkal a' legmagasabb felé mutatunk 's azt kitől lehetséges minden áron odáig törni szorgalmazzuk : de hassunk buzdításunkban az alapteendők felé is, nehogy a' térek parlagban, jó és ép erők fölhasználatlanul hagyassanak. Vessünk *népies alapot* nyelvtudományunk épületének, tért nyitván magának a' nemesb értelemben vett népnek nyelve gyönyöreinek izlésére, hogy ne csak részvéttel kísérje munkálkodásinkat 's fölismerje bennünk ügyviselőit, hű irányadóit, hanem maga is járuljon meleg szívvvel, okos öntudattal közkincese miveléséhez, miből ekkorig jóformán kirekesztve érezte magát, 's kirekesztetését néma közönyt, elhidegüléssel viszonzta. Nyujtson közelebből segédkezet szócsaládink nagy fontosságu rendezéséhez, mi bár rég végrehajtandó lett volna, mindazáltal még most sem késett el végkép, jelesen nem késett el annyira, hogy mire arjaistáink 's főleg altajistáink korszerű és szükséges vállalatukkal ama' nyelvek elsajátításában készek lesznek, mi is el ne készülhessünk azzal, mi különben is egyedül magunkra néz, miben nekünk segédkezet semmi idegen jóakarat, szorgalom és tudomány nem nyújthat, sőt másfelé vont irányuk miatt nevezett tudósaink sem : nyelvünk önmagábóli értelmezéséhez, széthányt törzseink gyökeik körüli csoportosításához, rendezéséhez, szócsaládink megalkotásához ; hogy így ama' másik ösvényen előretörő férfaink készen találják nyelvkincsünk tárlatát biztos és kényelmes használatukra. Mig ezt nem tettük : hasztalan dohogunk nyelvhasználótink ilyen amollyan káros, ellenséges eljárása ellen, miután a' kárban mulasztásunkkal vagyunk vétkesek; sőt egyenesen magunknak köszönjük, ha a' nyelvhasználat immár föltartóztathatlan buzgalma, mit velünk kelle vala tennie, nélkülünk is végrehajtani törekedvén, nemcsak sok jó erőt és akaratot olly irányban fog tékozolni, mellyben a' tudomány igaz nyereségnek elvégre sem örvendhet, hanem nyelvünk becsülete a' magasb nyelvészkedés mezejére elsősorú fölvettetéskor 's a' külföldi tudósoknál — kik fölteszik rólunk, hogy saját nyelvünkhöz mégis csak legjobban tartoznánk érteni, — nagybecsü kincsünk értéke felől alakulandó közvélemény ezuttal ismét soká helyre nem hozható csorbát vallhat.

*

*

*

Egy pár fölmerülhető kételyre, ellenvetésre legyen szabad még e' helyen megfelelnem. I. Mondhatná valaki : hisz untig meg

vannak téve a' kísérletek e' házi szófejtegetést és családfüzögetést illetőleg, 's ez éppen az, mitől színvonalra törekvő nyelvtudományunk mint czélhoz nem vezetőnek tényleg bebizonyodott hiu küzködéstől menekülni akar, vetvén reménye biztos horgonyát az összehasonlító nyelvészkedésben. Én pedig mondhatom, hogy akar e' téreni rendes munkálatokat, akár az eddigiek összes eredményét tekintve, a' sürgetett összeállítás kellőleg keresztülvive távulról sem létezik, mikép maga a' jelige: *szócsaládrendszer*, kimondva, lényége formulázva soha nem is volt; — 's ha tétettek, a' mint hogy tétettek is számos kísérletek, de úgy vélem: egészen különböző dolog valamelly tárgygyal *untig* foglalkozni, mint vele sikerrel és *kielegítőleg* foglalkozni; — 's az előző időkbeni szónyomozók a' tudomány jelen kívánalmaihoz mérve csak olly értelemben képviselhetnék a' bevégeztséget, mint Sajnovics vagy Gyarmathi a' nyelvhasznolási félen. Egyes etymologizálások ha sűrűn üzettek 's itt ott sporadice némi haszónvehető tartalmaznak is: de azon kívül hogy a' nagy egészhez csak csekély töredék arányában állnak, egyszersmind elv-szerűség hiányában, hol pedig némi következetességgel látszanak viselkedni, többnyire tévelvűségben szenvednek*). És ezeket leszámítva, nem mondhatni, hogy e' téren valami *untig* való történt volna. A' debreczeni logotheták részint historizáló, részint vastagon materializáló etymologizálásba bonyolodtak; a' „Sokféle“ köteteknek derék szerzője, egyike legbuzgóbb hazafi-nyelvtudósinknak — kinek képét a' „Jeles magyar írók csarnokában“ nélkülözni fáj — tágas és valóban derűs láthatára 's nagyban szerencsés tapintata mellett is szavaink ösztétlenségének sarkalatos törvényét kellő mértékben föl nem ismerte. Kassaira, a' jó öregre, a' charisok csak hamiskodva, de nem kegygyel mosolyogtak, 's minden dicséretes buzgalma mellett a' gunyolóknak megannyit járt kezére, mennyit az

*) Egy némi jót birunk e' téren magától Hunfalvy Páltól is, péld. *botú* (M. Nyelv. I. 169. l.), melly megyer alakot évek óta szintén a' magyar *bot* család igaz tagjaként ismernek tölem hallgatóim, — csak hogy nem a' fogalomzavaros *bacillusok* (rovásbotocskák mint irány), hanem körülbelül az *ikirat*, *Keilschrift* (botidomu jegyek mint iralak) értelmében, miről talán máskor. Mellesleg mondva biztosíthatom altajistáinkat, hogy szintén évek óta, mielőtt a' finn *pesät* figyelembe venném, a' Temetési beszéd *fez* szavát *fészeknek*, *vaczoknak* lenni nemcsak fölismertem, de folyvást nyil-

ügynek használhata*). Kresznerics félszeg elven, a' szófőgyökösítésen vette álláspontját; az akademia pályázói (Engel és a' semitizáló Nagy J.) részint ferde ösvényen indultak, részint féluton állapodtak meg, 's az elsőnek becses táblázati commentár nélkül szinte haszonvehetlen tömeg. Némi kivető mellett igaz gyöngyöket tartalmaz Kerekes Ferencznek az akademia által megdicsért munkája, ki a' családok alkotásában csak kitérésszerűen járt el 's kevés számra is terjeszkedett; — legujabban pedig *Fábián István* szerzett nem csekély érdemet szócsaládink tűzetes egybeszedése körül; — hivatás- és tiszteletteljesen mindketten, de mivel egyszersmind szavainkat mindketten első fogásra a' nyelvek egyetemes solidaritásába**) törekvének foglalni: nem azon sikerrel, mellyet genialitásuk tisztán nyelvünk körére szorítkozással kétségkívül eredményezhetett volna. Azomban e' most említett mindenesetre igen jelentékeny kísérletek találkoztak-e nem mondom a' nemzetnél, hanem bár irodalmunkban, őket megillető *részvétellel*? hol maradt illy közérdekletességű ügyben ugyszólván csak a' tudomásul vétel vigasza is, annyival inkább a' megvitatás forgalma, a' helyeslés vagy czáfolás életjelenséges viszhangja, az élénk megrovás vagy fölkarolás köszörülő, buzdító acclamatíói, 's végre a' közös megállapodás szentesítő pecsége? Nincsenek! 's így ne mondja senki, szócsaládink sürgetett rendszerezése hátunk mögé vethető befejezett tény volna.

II. Más ismét mondaná: Főlöszleges az aggodalom e' hiányon, midőn ott áll a' nagy szótár szerkesztésének élén legmagyarabb nyelvtudósunk, kinek kezeiből némi türelem után nyelvkincsünket teljes combinatójában fogjuk venni. E' hitet teljesen osztom, nem-

vánosan tanítottam is; mit nem magamért, hanem az itthonias családalkító eljárás érdekében 's szóértelmesítő képessége kiemeléséül jegyzek meg.

*) Ohajtandó volna egyébiránt, hogy félbeszakadt nyomtatásu munkája a' benne lerakott sok tekintetben becses anyag kedvéért kiegészítenék. Ugyanezen kegyelet és kötelesség illetné Révai Grammatikájának kiadatlan részét is, melly utóbbit talán a' m. kir. Egyetemtől remélhetnénk. Valahányszor ennek hiányzására gondolok, tehetetlenségemben nemzetemért verdesem mellemet.

**) Sajátságos, hogy ők ez egyetemítésben épen az odavezető legelső, legmellőzhetlenebb lépcsőt: a' rokon altaji nyelveket használták föl legkevesb mértékben, kétségkívül mivel azokkal legkevésbbé rendelkezettek. Azóta Fábiánban legbuzgóbb fennomathosink egyikét tiszteljük.—

csak mert a' nagy szótár terve nem rekeszti ki az ovatos szónyomozás eredményeinek beölelését, de mert derék szerkesztőjének személyisége e' józan engedmény határainak odáig terjesztése mellett kezeskedik, hogy e' nagy műben szavaink családi egybefüggését rendszerileg keresztülvive fogjuk találni. Meggondolva azomban a' nehézségeket, melyek egy illy szótár befejezését évről évre hátráltathatják, 's hogy tovább egy ember, ha atlási vállakkal is, csak egy ember; látva ezenfölül a' hasonlító nyelvészet sorompói megnyitásának is mindinkább sürgősségét, melyekbe belépni immár elodázhatlan kénytelenségünk: lehetetlen elnyomni ohajtásomat, bár ama' szótár elkészülteig is, sőt épen köztiszteletű szerkesztője támogatása tekintetéből is — a' mennyiben több szem csakugyan többet lát, 's a' magyar nem hiában mondja áldottnak a' sok kezet, ohajtom, mondom, hogy illető hazánkfiái, kiki a' maga elmélködései köréből, a' nyelvészetünk ügyében megindított ismeretes szakfüzetekben habár csak ollyforma összeállításokat is mint a' fentebbi, minél nagyobb számmal közölni, az összeállított családokat kölcsönös értekezés útján kellő világba állítani, 's a' biztosság lehető fokára tisztázni buzgolkodnának. A' „Magyar Nyelvészet“ emelkedett szellemű 's jellemű szerkesztője oktatni 's viszont okulást elfogadni ígérkezett: szabadjon remélnem, hogy becses lapjait efféle előkészítő nyomozásoknak készséggel fogja nyitva tartani, mert ha valaki, bizony ő tiszta tudatával bír a' magasb czéloknak, melyekre törekednünk kell, 's végig lát a' nagyszerű lánczolaton, melynek izeiben imezen most jelölt fontos részletnek is el kellett helyét 's pedig időrendben egyebeket előzve, foglalnia.

Igaz, hogy bizonyosság helyett még közös megvitatás alá esendő hypothesisok fognak fölvezettetni, miként im a' fentebb közlött összeállítás se tekintessék egyébnek egyszerű vélelemnél; eltérések, véleménykülömbök, sőt botlások itt is szintén elkerülhetlenek, hol kivált a' képzerőnek 's reproductiv tehetségnek is olly mértékben mint itt igénybe kell vétetnie, 's hol az adat elhagy, ihlet segélyére vagyunk utalva, — másutt sincs ez különben, hol pedig a' nyelvészet már rég lejárván előleges egymásutánját, fensőbb régióban is szabadon szállonghat, v. ö. *Hölle* = pokol, *hohl*? (gehöhl), *hehl*? (verhehl), *voll*? (gefüllt), *hell*? (erhell) stb.: — de ugyane' tévedések méhökben fogják hordani az orvoslát 's kiegyenkedés kilátását, a' *népre hivatkozás* hü ellenörként fog szolgálni, 's ez uton

fog, remélem, nemcsak a' biztos való elvégre is ködeiből kifejléni, kibontakozni, hanem egyszersmind az egyöntetűség célja is bárki-beni föltétlen compromissio nélkül eléretni.

III. Sokkal fontosabbnak 's tárgyunk lényegébe vágónak látszik azon megjegyzés, miszerint szócsaládink illy kiválólag hazai téreni összeállításában igen kevésre boldogulhatunk minduntalani folyamodás nélkül egyéb nyelvek, főleg a' rokonok segélyéhez; és így ez illy összeállítás eszméye, a' mennyiben a' nyelvhasznításra előkészíteni czélozná nyelvünket, 's időrendben is tehát elébe sorozandó volna, nem egyéb egy ominosus circulus vitiosusnál. Ki az ellenvetést nyelvén forgatja, tartozék legalább világos fogalommal birni arról: *mi állást foglal a' hasonlító nyelvészkedés átalán az egyetemes nyelvészet térén, tehát az ugynevezett bölcséleti nyelvészet irányában?* és másodszor: *mi állást foglal mindkettő különösen a' magyar nyelvészet térén, tehát magyar szócsaládalakító nyelvészkedésünkhözi viszonyában?* Nem itt a' helye egyetemes nyelvtani tájékozásokba bocsátkozni 's a' most érintetteket kimerítőleg tárgyalni; de egy pár épen utközben eső fogalomzavart még sem lehet a' kitűzött ellenvetés becslése tekintetéből rendretűsitlanul mellőznöm.

Egyik tévely a' nyelvhasznítás *esetei* körül forog. Azt gondolják vajmi sokan, hogy mihelyest szónyomozásunkban más nyelvek példáit használjuk föl, már a' hasonlító nyelvészet aratásába vágtuk sarlónkat. Ők egyaránt nyelvhasznítási esetet látnak abban, ha *fő* (caput) emelkedési, *vél* választási, *ólom* megömlédesi, *fehér* fénylési értelméhez bizonyosságul *Haupt* és *hebt*, *putare* és *entscheident*, *plumbum*, *Blei* és *fluidumot* 's a' görög *λευζός* és német *Licht*, lat. *lux* közti egybefüggést vontuk; ha *fecsérl* és *pazérl* családazonosságának igazlására *Fell* és *Pelz*, *foetidus* és *putidus* stb. viszonyát idéztük; — mint abban, ha fél szavunkat az altaji *pieli*, *puoli*, *wül* és *pelkü*hez, *fiszket* *pesü*hez, *volnit* *olhoz* társítottuk, ha a' német *eigent* a' szanszkr. *ic*, *ἔχω*-val, *nettet* szanszkr. *nad*, lat. *nitidussal*, *leicht*-ot *ελαχίστα*sal, *Erbet* *haeressal*, *Hahnt* *canoval* (kurjantó madár), *Ledert* *lateoval* (beborító, bőr) stb. jól roszúl egybevetni megkísérltünk. Ám az elsőbb rendbeli példáknak a' nyelv bölcsélet 's nem hasonlítás alá, míg az utóbbiaknak épen emez alá kell tartozniok. 'S mi az oka, hogy amazok épen nem, míg emezek valóban a' nyelvhasznítás térén forognak? Miitt a' választó criterium? Az, hogy nyelvhasznításra nem elég külön akar az eszmemenet fonalára akar az

alak változásaira hozni föl analogiákat, — amaz csak a' szólamban gondolkodó lélek, emez csak a' beszélő szólamszerv szabályait veszi igénybe, mindkettő pedig a' bölcséleti nyelvészet vidékeibe esik 's a' nyelvhasználással semmi köze; nyelvhasználásra ellemben megkívántatik, hogy a' szógyökök testestől lelkestől, tehát mindkét létegzetőkben vettessenek össze egymással. Midőn például annak hihetősbitésére, hogy *fok* (szirtfok) szavunk nem más mint *fog* = dens, hogy *kor* (korszak) nem más mint *kör* = circulus, földézem a' héber שֵׁן שֵׁלָה *sén szela* = sziklafoga, szirtfok, és a' latin *annus* = esztendő, tuldk. (anulus) párhuzamokat: itt csak az értelmet kombináltam, az alakot nem; midőn annak nyomosbitására hogy *komló* a' *gomoly*-családhoz, *tompóra* a' *dombor*hoz tartozik, a' német *gleiten* és *klettern*re, vagy *Kehle* és *gulára*, *Banner* és *Panierra* meg *Tanne* és *dehnen*re utalok: itt viszont egyedül az alakban nem pedig egyzersmind az értelemben kerestem a' párhuzamot, 's egyik esetben sem nyelvhasználással hanem csak nyelvbölcsélettel éltem, az illető nyelvekben csak törvényt és nem rokonságot kerestem, a' példák nem czélomul csak eszközeimül szolgáltak. Tanusítja ezt azon körülmény, hogy példáimat fölcserélhetem bármely más nyelvbeliéssel is, péld. *szirtfok*ra fölhozhatom ezt: *Erdzunge*, *korra* שָׁנָה *sanah* = egy fordulata, visszakerülése az időnek, esztendő; sőt fölcserélhetem magokkal az álláspontomat tevő nyelvbeliékekkel is illy formán: *szirtor*, *orom*, és *örök* (szakadatlan körben járó), valamint az alaki példákat *göndör* és *kondorral*, *degesz* és *tegezzel* *Aba* és *apával* stb. stb. válthatom föl, hol már a' közértelemben vett nyelvhasználatnak árnyéka is elenyészik. Még világosb bizonyosság az, hogy mind ezen *példákat* teljesen mellőzni és egyetemes nyelvtani *szabályokkal* helyettesíteni szabad tetszéstől függ, így: testrészt neve átvihető hasonlaku élettelen tárgy nézetiesítésére, melly osztán néha csekély alaki módosítással külön szóvá jegeczül (*fog* = *fok*, *or* = *orom*); továbbá: elvont tárgyra, ha ennek rajzát a' képzelet megteremtheti, hasonrajzu érzéki tárgy neve — szintén némi alakmódosítással — ruháztathatik (*kör* = *kor*; *ör*, azaz *közbenjáró* = *örök*); — mint szintén phonetice mondhatom: a' szólamműszer szomszédos betűi alkalmazásával ugyanazon fogalomkörben új meg új értelmi árnyéklattal bíró szavak alkothatók (*gomoly* és *komló*, *dombor* és *tompor*) stb. Csak akkor állunk igazán a' közértelemben vett nyelvhasználat terrenumán, mikor szorosan szóegyént szóegyennel,

mégpedig gyökeikben (mert ha származékaikban, úgy kölcsönzés esete forog fen), azaz szóelemet szóelemmel egyszersmind bel és külétegetőkben vethetünk össze, hol aztán nem szabálykeresés többé a' czél, hanem maga a' szógyökök közti rokonság, péld. le-vegő, lapu, láb, lepke összevetve altaji lehti, lipun, lepsi, ném. Lippe, Lefze, Luft, Lauffal, lat. labium, libra, libertassal, szanszkr. laippal (közös gyökalak: *lph*, közös gyökértelem: libegő mozgás), fordulat, ferde, virgoncz, altaji pyöryn, vöyras, väära, ném. Wirbel, Werg, Wurm, lat. verro, ferveo, verto, vortex, sémi bór, baar, baraval (közös gyökalak: *phr*, közös gyökértelem: forgó mozgás), — fél családunk altaji nagy rokonságán kívül wählen, Wille, billig, fehlen, falsch, voluntas, fallo, vallis, βουλή, σπάλλω, szanszkr. val, pálas-választ, barát-tal (közös gyökalak *v-l*, közös gyökértelem: távozó mozgás), stb. stb. Nem elég ám ide a' lexicalis fölülletes sze-degetés, mellynél mélyebben régibb nyelvhasznító hazánkfiai nem meritettek; — a' nyelvek benső lényegébe hatolás szükségeltetik, mire ismét sok volna megjegyzendő, a' törzseknek gyökigleni le-hántása 's emezeknek biztos kezelhetése végett. Melly működés közben egyszersmind világosan tünteti elő magát a' különböző nyelvek különböző ösviszonya nyelvünkhöz, a' mennyiben leggyakoribb gyök hasonlatokra, legvilágosb vonatkozásuakra, tartalom és alakban a' mienkbeliekhez legközelebb járókra épen azon nyelvekben találunk, mellyek idomilag is a' mienkkel egyöntetűeknek mutatkoznak, 's az idomi találkozás mellett ezen gyök találkozás sűrűbb vagy gyérebbsége az, melly láttatja a' szorosb vagy tágabb gyűrűket, mellyekben nyelvünk körül a' többiek telepedvék, ugyhogy a' legközelebbi gyűrűbe esőkben a' rokonnabb nyelveket föl nem ismernünk nem lehet. A' nyelvalkotó szellem és szólamszervek világközösségénél fogva nincs ugyan nyelv, mellyben a' mienkkel több kevesb találkozási pontokat nem fődözhetnénk föl, de némeltyekben olly tulnyomósággal, melly pusztán a' szólamot föltételező képességek közösségéből kimagyarázható nem levén, tetteleges közösség, azaz történelemszerű, habár többnyire történelem előtti, ösközösség felől tanuskodik. Ezek a' *rokon nyelvek* (nekünk az ural-altajiak), mellyek mivel nagy számu szógyökeinket a' magokéival hasonlatba tenni (bel és külszervezetben egybevetni) engedik, látni való, hogy épen ugy nyujtanak tért a' gyökök családositására mint saját nyelvünk telke a' törzsekére, 's

így a' nyelvünkben megkezdendő törzscsaládításokat ezeknek kebelében kell majd folytatnunk gyökscsaládításokkal az egységes nagy nyelv közössége felé. Fájdalom! mint már érintém, testvéri közelségű nyelv a' magyarhoz — ha a' sors még a' szangba vetett reményünk csillámát is meghiusítja — nem létezik, s mint fajunkra, úgy nyelvünkre is áll a' nagy költő sohaja: „testvértelen ága nemének!”

Ezeket így értvén, látnivaló, hogy a' fölhozott ellenvetés nagyrészt önmagától szűnik meg: Mert ha szócsaládrendszerezés közben a' bel- vagy küllegetzeti fonal igazlására bárhonnan világosító példát hozunk, péld. ha *gondol* igének *göngyölleli* családositásának megfejtésére a' latin *cogito* = coagitot 's *gondéra* a' költő „ingen-tes *volvens* in pectore *curas*“ mondatát idézzük; ha *félnek* válással, *hasonlónak* *hasítással* egybefüggését a' héber פּרַב -val 's *vél* szavunkét *entscheidennel* vagy *decisioval* igazlottuk; ha *idő*, *ötő*, *óta* (mi-óta)-ra Herde és Hürde, Hirt és Hortot találtuk fölhasználni stb.: senki nem fogja immár mondani, hogy a' közértelemben vett nyelv-hasonlításban járunk, 's tehát későbbre vetendőnek nyilvánítottra előzetesen reászorulván, hüsteron-proteronba estünk volna; hanem az elsőbb rendbeli példákban mindenki csak egyetemes nyelvlogikai, 's az utóbbiakban szólamszervi törvények körüli forgódásunkat fogja fölismerni.

Világos továbbá, mennyire igazunk volt, midőn hazai nyelven kívül más nyelvekben kevésbé jártas hazánkfiat is részvétre mertük fölhívni a' családalakítási munkálkodásban; a' mennyiben az előleges családrendezés csak a' gyökökig törekedvén föl, ez ösvényen idegen nyelvek anyagával, mint tulajdonképi hasonlítás tárgyaival nem találkozik, sőt a' rokonok telkén is innen marad; mint bölcselés tárgyait pedig szintén nem multhatlanul kénytelen azon idegen anyagot, mint saját nyelvéből is helyettesíthetőt 's csak egyetemes nem pedig különös érvényűt, kezelni; úgyhogy ez értelemben bátran mondható: te, ki hazai nyelveden kívül csak egy-kettőhöz értesz, sőt ha egyedül ennek észlelésére vagy is szorítva, birj csak ez egyben józan ítélet 's helyes tapintat, és a' mi legfőbb, nemzeti ép érzéked tiszta megőrzése mellett nyelvészeti buvárlatokkal 's némi egyetemes nyelvészeti ismeretekkel: hasznos munkát tehetsz szócsaládink előleges rendezésében, sokkal hasznosabbat, mint ki számos nyelvbirtokában van, de azokat bölcséletileg

áthatni vagy képessége, vagy buvárlati szorgalma 's átalán ép nyelvérzéke hiányzik, annál kevésbbé, ha nyelvünket bármi okon nem az anyatej tisztasága, édessége és melegsége fokáig bírja hatalmában. Ezeket mondtomban elutasítok minden roszakaratu félremagyarázást vagy élreállítást, 's tiltakozom állításomnak a' tan nyugodt és szenvedélytelen téréről bármi más térekre zavartatása ellen.

De végre az sem világos, midőn nyelvtudományunkban a' népies alapok felé való minden közelgetésünk 's az ezekből kiindulás szükségének sürgetése mellett is távol vagyunk attól, hogy tagadnók, mikép nyelvünk értelmezési műtete csakugyan derekasabban folyhat, egyebek egyenlősége mellett, olly tágabb horizonu nyelvészi capacitások keze alatt, kik a' domesticus eljárást minél több oldalu combinativussal párosítani, 's a' kezök alatti rendezési tért a' nyelvismeretek minél gazdagabb sugáiraival előzőlni képességgel bírnak. Nemcsak példákban, analogiákban dúzsabbak, mesterfogásokban másoknál gyakorlottabbak lehetnek ők, mikép világlátott emberről örömet föltesszük a' mások fölötti ügyességet: hanem tárgyi tekintetből is előnyeik tagadhatlanok. Természettudós és mathematicus nem egyek, 's szakuk szép darab téreit egymástóli teljes függetlenségben művelhetik: mégis például az elsőnek jelentékessége azon mértékben növekedik, mellyben az utóbbit önmagában egyesíteni képes. Azonkívül hogy egymást mindenemü tudományosság alakilag is gyámolítja: anyagi nagy átfolyása is egyiknek a' másokra tagadhatlan, 's pedig olly fokozattal, minél szorosabb körökben közelít térök egymáshoz; 's így nyelvészettel bármikép foglalkozót ugyanannak mezején szélesb látköre hogyan né támogatna? A' dolog világos, 's minden csak az elérteni akarás becsületességén sarkallik.

Másik nevezetes fogalomzavar a' körül uralkodik: nyelvünk kincsében mi a' *tárgya**) az összehasonlító nyelvészetnek? Melly kevesen méltatják nálunk figyelemre azt, mit már fentebb is más szavakkal bőven érdekltettem 's itt tüzetesen ismétlek: hogy nem a'

*) A' nyelvidomrai tekintet — holott ennek nyelvünkben nyelvhasználat alá eső phoneticai mozzanatai is vannak — ez egész értekezésben mellőzve van, azon részletén kívül, melly nálunk képzők és ragok által hordoztatván, magába a' nyelvényagba esik vissza.

szóegyének, nem egyes bevégzett szavak egyenként, tehát nem megállapodásra vergődött jelentésökben 's kifejlett származéki alakjokban, hanem a' gyökökig fölvitt szólényegek, tehát gyök-szerű értelmökben 's elemzett alakjokban a' hasonlítandók, azaz a' szócsaládok végresultatumi, mellyek egyedül tevén mind az ösértel-lemnek mind az ősalaknak a' világnyelvekbe, közelebb a' roko-nokba fölágazó gyökszáleit, fő tárgyaiul szolgálnak összehasonlító nyelvészetünknek. Ki erről világos fogalmat szerez, nem lehet an-nak nem látnia, mikép elébb föl kell hágni a' gyökökig, hogy nyelv-ünk azon vidékei érintessenek, mellyeken annak a' szomszéd nyelvekkel organicus közössége kezdődik; ugyde a' gyökhöz föl-hágni nem másként lehet mint a' törzsekkeli elbánás ösvényén, te-hát a' szócsaládrendszerezésen keresztül. Ném érthető-e innen vi-lágosan hogy az az elsőb teendő, minek végrehajtása a' másikhozi juthatásra mulhatlan kellék, maga pedig nincs e' másiktól függésben? Ez pedig kétségkívül a' szócsaládok rendszerezése nyelvünk ana-logiájának körén belül; melly közben ha olykor egyes nyelvha-sonsági alakok föltűnedeznek is a' rendszerezők lelkében — 's ki mondja hogy ezeket szándékosan eltaszitsuk? 's ki tiltja hasznukat is vennünk, midőn lám a' mathesis maga sem mentes olykori lem-máktól: — de tulajdonkép reájok, mint eljárási működésünk egye-nes tényezői közé nem tartozókra lényeges szükségünk nincsen; — holott megfordítva, a' segélyre szorulás, és ha a' segély kéznél nincs, minden lépteni szerencsétlen bukdácsolás hasonlíthatlanul többszörös mértékben esik sorsúl azon vállalatnak, melly nyelvünk másokkali egybevetetetését annak családi benső egybefüggésének tudása vagy számbavétele előtt kísérténé meg. Ez igazán a' vétkes köröngés, a' sisypnosi munka, melly ha húszszor láttatnék is tetőre gördíteni követ, péld. sarkantyú vagy hólyag szavunkkali elbánás-ban, ugyan mindannyiszor visszahengerednék az nyelvanalogiánk bírói szava, a' rendezett családok előleges megkérdezése nélkül, 's nagyon természetesen, miután így tulajdonkép csak néma betűhal-mazok vonatnának hasonlításba, mellyeknek conventionalis jelen-tése ugyan tudva van, de valódi értelmök hiányzik; míg ellemben családalakítási eljárásunkban a' nyelvhasznításnak illy közvetlen intézkedési szava nincsen. A' melly törzsek össze- és gyökök elő-állításával családrendezésünk foglalkozik, azokat — csekély kivé-tellel — egymást magyarázó tolmácslatukból értjük is egyszersmind,

's e' szempont az, melyből a' hasonlító nyelvészet országának eljövendését örömmel üdvözöljük; — az elő nem állítható gyökű törzsekkel pedig, melyeknek kulcsa nálunk nem található; úgy sincs egyelőre más teendők, mint azokat csak külön szemelni 's értelmezésüket a' nyelvhasznításra hagyni fen, a' nélkül hogy ezek ama' többiekkel elbánásunkat lényegesen hátráltatnák. Mert hogy nyelvanalogiánk nem minden magyar szóra vet világot, hogy sok szavaink elszigetelten 's valóban vagy látszólag családtalanul állnak nyelvünkben, hogyan tagadnám? Álföltözáson alapszik hazai téren álló nyelvfejtésünk elleni ama' stereotyp vád, mikép ez minden szót egyaránt kárpát és hátságokkal is egyedül saját nyelvünkben erőlködik kisajtolni 's így autonómiájával a' hasonlító nyelvészet tisztí körébe tolaakodni. Világért sem! Meg kell ugyan családalkító nyelvértelmezésnek erőlyesen kísértentie minden constatirozott szavunkra nézve a' maga modora szerinti megoldást: de az ezt el nem fogadókat, fentartva nótáni jogát, versengés nélkül bocsátja a' hasonlító nyelvészet eljárása alá, viszont tiltakozván emennek a' maga benső telkeire megkezdett jogtalan invasiói ellen. Vegyük a' dolgot gyakorlatilag, 's könnyen eligazodunk. Mondám, hogy családalkotásunk a' bár hova benyuló gyökűkről már önfejlődésünk légében kihajtott törzseknek összeállításában határozódik. Mi következik ebből? az, hogy az elemző és hasonlító nyelvészet mindegyik saját korláti közé utasíttatik, 's ez utóbbinak földadatát amaz elsőbbinek eljárása szerfölött megkönnyíti és egyszerűsíti az által, hogy nyelvkincsünk jó részével, mely az ösérülközéseken inneni öntermelésünket tartalmazza, azaz törzseink és származékink legióival nem is kell többé, mihelyt azok családokba szedvük, alkalmatlankodnunk a' hasonlító nyelvészetnek, 's nem hozzuk azt zavarba imezen reá nem tartozó, egyedül nyelvgeniusunk felelőssége alá eső részletekkel, 's megmentjük azon fonáságtól, hogy olyaknak hasonlítására övedezze derekát, mik fölött — ha káprázolatokat nem akar kergetni — nincs intézkedése; hanem a' több ezerre menő részlet helyett, melyeknek gondját a' családalkító nyelvészkezés emeli el, csak kevés számú gyökűvel számolunk be az összehasonlító nyelvészetnek, mint örökségi hozományyal az ősidőkből. Ellemben másik nem olly tetemes felében nyelvkincsünknek azon szavak — önállók vagy szolgálattevők — fognak foglaltatni, melyek törzstársak nélkül állván nálunk pusztá jelentésökből sem értelmök, sem gyökűk általunk ki

nem vonható, melyeket tehát, ha szabad úgy szólnom, in natura szolgáltatunk be a' nyelvhasznítás fölvilágosító eljárása alá. — A' hasonlító nyelvészet kezelése alá e' szerint először családos törzseink gyökeit *megfejtve*, másodszer családtalan szavainkat *megfejtés végett* utasítjuk. Erdemes hogy ez utóbbi félékre is — nevezzük őket *rideg szavaknak* — egy futó pillanatot vessünk. Két rendbeliek ezek, bár e' két rend közül melyikhez tartozásuk világosan csak megoldatásuk után tűnik ki, u. m. vagy *tárgyilag ridegek*, olyanok, melyeknek családtagjaik, törzstársaik emléket haladó időkben ki-
enyésztek nyelvünkben, — vagy csak *alanyilag*, reánk viszonyítva, *ridegek*, melyeknek törzstársaik léteznek ugyan nálunk, de bel és küllétegzetökben ezektől annyira távol sodortattak, hogy egymáshoz tartozásukat, elűtő jegyeik miatt, egykönnyen fölismerni képe-
sek nem vagyunk. Ez utóbbi rendbeliekre nézve folyvást fenmarad a' lehetőség, hogy ezeknek családi egybefüggését, értelmezését egykor a' nyelvhasznítás közbejöttem nélkül is magunk végrehajthatjuk, szerencsés észlelés által pótolván ki a' közöttök 's törzstársaik között az idők folyamában nyílt hizagot, vagy fölfedezvén az alább majd érintendő segédforrásokból azon közbenső szavakat, melyek a' kérdéses rideg szavak és még nálunk élő törzstársaik közötti mélységet áthidalják. Efféle nehezebb kutatásokbani boldogulhatásunk élő és irott nyelvemlékeink (tájszólás, codex- és könyvirodalom, helynevek stb.) szakadatlan buvárlata által elősegíthető 's képességünk az eszmemenet és alakok egybehasonlító szemléjébeni folyvásti gyakorlat által tökélyesbíthető, úgyhogy minél többet 's behatóbban foglalkozunk ezek alapján nyelvünk szócsaládival, azok szerkezetének minél több rejtélyeit lessük el, 's minél több tapasztalati szabályt vagyunk szerencsések elvonni belőlük, annál inkább apaszthatjuk, ridegeknek látszó szavaink számát. Így ambár *asszony*, *özvegy*, *boldog*, *Isten*, *ördög*, *nyereg*, *fészek*, *föld*, *tél*, *nyár*, *nap*, *szulák*, *nak-nek*, *talan-telen*, *nál-nél*, *hangya*, *vese*, *felhő* stb. rideg szavaknak látszanak nyelvünkben: nem egy van mind-
az által csak tudomra is közöttük, melynek családja biztosan kimutatható 's mely tehát önkényt visszatér nyelvünk értelmes tökéjéhez; — míg a' többiek csakugyan tárgyilagosságuéknak bizonyodván be, a' hasonlító nyelvészetnek maradnak fen. Nehogy pedig azt vélje valaki, hogy a' családalakító szónyomozás a' *vál* család 's még egy-kettőn kívül nyelvünk összes kincsére alig némi

sikerrel alkalmazható: tekintsen csak főnebb több helyen mintegy odavetőleg fölhozott, de ki nem fejtett, ittott a' nehezebbekből válogatott néhány példámra, melyek már magok sejtethetik, hogy nyomozásimat az egész nyelv iránt keresztülvittem 's nyelvünk ez uton bizonyos fokig önmagábólli értelmezése korántsem ábrándkép, hanem a' sürgetett egyszerű rendszer segélyével valóban végrehajtható tény; minek nagyobb bizonyosságára a' nálam eddig fölszerelve készen álló magyar szócsaládokat közleni csakis azért nem sietek, mivel ez ezennel fölhívott közös erők hatályos közremunkálásától a' kimutatott ösvényen végetlenül jobbat, tökélesebbet 's kimerítőbbet kell remélnem, mint egyes korlátolt tehetségmentől telhető. — Családtalan vagy rideg szavaink harmadik osztályát — hogy a' pusztá esetleg szülte kevés szavunkról most hallgassak — a' valódi *kölcsönzettek* tennék, melyeknek kész eredetije idegen nyelvekben található, törzstársaik pedig nyelvünkben soha nem léteztek. Ezeknek, mint *karmazsin*, *király*, *porgolát*, *bölcső*, *pribék*, a' kölcsönadó és vevő két nyelvbeni egyszerű kimutatása elegendő, 's velök mint anorganicus tömeggel a' kölcsönvevő nyelv térén sem ez elemző sem a' hasonlító nyelvészet nem foglalkozik, mindkettőnek organicus nemzedékkel, amannak *törzstársakkal* egyazon nyelvben, emennek *gyöktársakkal* több nyelvekben levén természetes elfoglaltatása; melly ezen utóbbi különböztetés jelöli a' viszonyt is, melly van az elemző és hasonlító nyelvészet közt egyirányu de külön munkarészletű működésekben, 's láttatja hogy azok ellenségesen egymással szemközt nem állhatnak.

Nem, valóban nem ellenségesen *állnak szemközt egymással*, hanem szép következésben *jönek egymásután* a' családredezés és nyelvhasznítás; melly egymásutániség megtartandó a' gyakorlati végrehajtásban már azért is, mert mi csak részletes erővel törhetünk előre; sőt megtartandó volna még azon esetben is, ha dicsekedhetnénk pancratiastákkal, kik olly készülségökben, millyet talán a' legközelebbi nemzedék derék fiaitól lehetend követelnünk, mindkét műveletre egyenlő képességet hoznának; még ezeknek sem volna szabad, ha lehető volna is, a' korábbi és későbbi egymással vaktában fölcserélniök, vagy csak egy fogással ölelniök is fel azt*),

*) Nem lehet mindent minden módosulásban, kivételben, 's a' kivételek kivételeiben egy lehhel elmondani; sok van még itt további eszmece-

mi természeténél fogva meghatározott rendű külön eljárást igényel, a' mennyiben kivitel közben egyiknek a' másikkai szabálytalan kapkodása chaosszerű bonyolatba sülyeszténé az igen tiszta elbánást 's nyomról nyomra haladást követelő tárgyat; miben egyébiránt az okszerű fokozatossághozi ragaszkodásra a' munkarend eszméje 's a' földadat roppantsága egyformán intenek, jelen helyze-

rére, bővebb fölvilágosításokra 's az idők higgasztó hatalmának fentartva, mit minden kifejtetlenül hagyott vagy ellenmondást tartalmazni látszó tételünkre értetni kérünk. Azért átalán felelőssé sem teszszük még most magunkat egyes állítmányink látszatos ellenmondásaért, és hahogy mégis valaki a' helyett, hogy a' könnyen fölfogható igazsághoz önként és szívesen csatlakozzék, efféle ellenmondási pontok fölfedeztetésében keresné diadalröpkényét: biztosítjuk, mikép azt vitatkozásba ereszkedéssel tőle elragadni nem kívánjuk, — magunk érezvén legjobban mit mindent 's milly tökélylyel kell vala jelen értekezésünkben elmondanunk, hogy Hermes nek békebotját méltóan kezelhettük légyen olly kényes helyzetünkben, midőn kétoldalú igazságkiszolgáltatást kelle sürgetnünk egyaránt szent ügyet képviselő 's mégis egymással éles ellentétbe helyezkedett, legalább olyanokul kikiáltott felek között, kik közül mégis bármelyik félnek azon merevségbeni föltétlen diadala vagy föltétlen legyőzetése, mellyben egymással szemközt állottak, alig serdülő nyelvtudományunkra okvetlenül tetemes romlást hozott volna; — magunk érezvén legjobban, milly súlyos földadat, jóhiszeműségökben kétségbe nem voitt, ildom és mérsékletben az ügy méltóságához illeszkedő, ám tudományában fölöttünk magasan álló, de igazaik fölismerésében buzgalmuk közepette talán ittott rövidebb látó felek elé eligazodásra, kiegyenkedésre, 's méltányos igényeik korláti közé visszavonulásra intő igazságokat terjesztetni 's láttatni, mi fokokon hivatvák üdvtelen viszály helyett egymást fölváltó közremunkálással haladni a' kitűzött czél felé. Jelen értekezés a' nyelvészeti teendők mérlegét igen egyenetlen állásba sülyedve találja: eszközölhető-e máskép annak libegőbe hozása, mint a' hazai téren álló nyelvészkedés aránytalanul fölbizczent szelenczéjébe vetett túlsúlylyal? mint ezt a' közelebbi multban viszont Hunfalvy tevé — hiszem szintén öntudatos számításból — a' nyelvhasznításával. Az ő epochalis föllépései meghozták az akkoriban vétkesen mellőzött hasonlító nyelvészetnek az élénk lendületet, miközben szintén elkerülhetlen vala részéről némi igazságtalanság a' hazai téren állónak irányában; most ismét rajtunk a' sor emezt méltatlan és káros hátrányba hanyatlani nem engednünk: egyszóval szerény feladatunk nem több, mint a' kettő között üdvös és igazságos egyensúlyba helyezkedést eszközölni, 's így az egész ügy folyamát természetes medrébe vezetni vissza. Im kulesa némi ellenmondatosságunknak; a' helyzet kényszerét előidézve találtuk, 's ki ebben nem részes, vessen követ fejünkre. Megért minket a' jóakarát 's kívülre nincs kinek megértésére vágyakodnánk.

tünk 's a' rendelkezhető erők közötti körültekintés pedig komolyan figyelmeztetnek is. De midőn ekkép sorozván a' teendőket, első lépcsőül az itthoni szócsaládrendezést, utolsóül a' nyelvhasznolást tűztük ki: érhet-e méltányosan olly szemrehányás, mintha bármely-lyiket a' másik rovására hátrányba tenni 's nevezetesen a' nyelvhasznolás magas becséből legkevesebet is levonni törekednénk? Rajzoljunk csak magunk elé egy magaslatra — dicső nyelvünk világszempontról birhatására — vezető lépcsőzetet: azon lépcsőfog, melyet hozzánk időrendben *elsőnek* nevezünk, nemde egyszersmind *legelső*-e, és a' vágyott magaslattól legtávolabb eső, míg az, mely hozzánk időrendben *utolsó* nevet visel, nemde egyszersmind *legfelső*-e és a' célponthoz legközelebb fekvő? és hiányozzék bármely-lyik, nemde egyaránt elesünk-e az oda följuthatástól? Ime ezen szellemben sürgetem én a' családrendezés prioritását a' nyelvhasznolás előtt, 's ki nem látja, bogy ez amannak fokozatban *fölleje* inkább, nem pedig *alárendelve*, habár a' teendők egymásutánjában *utána rendelve* va is. Sőt maga ez nem azt teszi-e, hogy magasb fokú, távolabbi, nehezebb, fölségesb eljárásnak tekintem a' hasonlító nyelvészkedést, mintsem fontos előkészület 's nevezetesen nyelvünk czikkeinek értelmes rendezése előtt vaktában neki eredhetnénk? Nem azt teszi-e, mit ezennel vallok, hogy nemzeti terrenumon előlegesen fölállítandó családalkotmányink is egy fensőbb egy-séges nyelvtudományi szempont superrevisiója alá terjesztendők 's ugyanazért eleve megkészítendők? — Minden főnebb mondottak lényegét egybevetve: ki nem látja, hogy a' szócsaládrendezés és nyelvhasznolás tulajdonkép *egyfajú munkálat*, mindkettőben egyaránt a' szóegyen lelke és teste, a' logikai és phonetikai alkrész, *együttvéve* vettetik egybe a' másik szóegyenével; 's e' különbség csak az, hogy amott a' szóegyenének törzseikben, itt gyökeikben, amott egy és azon nyelvnek térén 's emettől függetlenebbül, itt két vagy több 's pedig előbb a' rokon nyelvekén- 's munkarendben amaz után, kombináltatnak egymással? ugyhogy valamint a' szócsaládalakítást *nemzeti* vagy kebelbeli vagy *első lépcsőjű nyelvhasznolásnak*, úgy a' közértelemben vett nyelvhasznolást viszont *nemzetközi* vagy *fensőbb foku szócsaládalakításnak*, egészen fölcserélt nevekkal, igen találóan lehetne neveznünk. És ezzel ki van mondva a' hasonlító nyelvészet legfényesb encomiuma; ki ezt ek-ként fogta föl, annál a' hasonlító nyelvészet és ennek hazánkban —

hiszem és vallom, immár kialudhatlan lobogásu — oltárának lelkes instauratora, nem vak rajongásu mellettes vagy ellenes pártoskodás tárgya lesz többé, hanem tisztán látó őszinte meggyőződés szülte csatlakozás és tiszteleté. Semmi nem kelthet igazabb és állandóbb ingert a' rokon és világnyelvek tanulmányzására nyelvünk családi rendezésénél, miután ez nyelvtudományi tetőpontozásunk feleútját teszi, mellynek a' hasonlító nyelvészet csak folytatása a' cél felé; ki volna az, ki a' feleútról, — kivált ha az Nébolátpontokat is nyújt az ígérlet földébe, — ide eljutni nem gerjedeznék 's az út hátralévő részének fáradsalmait semminek nem itélné? — Eljő az idő és immár közel vagyunk, mellyben nem a' mester szava, hanem az igazság győző tekintélye gyűjtendi amaz oltár köré a' nemzeti nyelvérzettel tudományos nyelvértést párosítani kívánó áldozókat, 's emelkedni fog nyelvünk szép alkotmánya az egyedül igaz, egyedül örök népies elem alapjain, de ez alapokon, büszke oszlopsorozatával a' tudomány pallérkezei alatt a' világnyelvek szomszéd alkotmányaival csatlakozásig lesz kiépítve. Közel az idő, mellyben — ha szabad nyelvtudományunk helyzetének bélyegzésére rövidség végetta' képességben nem, deszerencsében hasonlíthatlanul dúzsabb német nyelv pár nagy nevét használnom, — a' magyar nyelv viránya is Grimm, Bopp 's Humboldt Vilmosai fogják illusztrálni, — csak ne feledjük, mikép ezeket nálunk is még Wachter és Adelungoknak szükség megelőzni.

Azon vád alá eséstől sincs oka tartani a' szócsaládrendezőnek, melly a' hazai téren álló nyelvészkedés ellen egy oldalról szintén emeltetni szokott, hogy t. i. szavai gyökeinek a' nyelvhasznítás elvei alkalmazása nélküli nyomozása közben talapot vesztve tapasztalatontúli vidékekbe, az elemek aprioristicus jelentőségének ábrándvilágáig találándja magát csalogatva. Igenis, gyakran már az előleges szócsaládalakítás végelemekig, péld. egyes betűkig vezet föl bennünket: de avagy nem lehet-e egyes betűknek is, főleg ősvilági gazdag zengzetekben fogva föl, tapasztalati értelmök, fölismerhető 's elfogadható a' nélkül, hogy azok tanához folyamodnánk, kik minden szót a' priori jelentéssel általok fölruházott modern betűk parányaiból raknak össze? A' metaphysicus nyelvész előleges értelmességű szóelemek felőli visiójától a' mi természetileg értelmes végelemekbeni megnyugvásunk végetlenül különbözik, 's azért amazzal méltatlanság nélkül össze sem téveszthető, — miután

ez sem több sem kevesebb, mint a' gyökfejtés közben gyakorta fölmerülő azon elutasíthatlan ténynek megfigyellése 's megragadása, miszerint ez vagy amaz véggyök közvetlenül az anyatermészet emlőjéről csügg, mint például midőn *íjedelem* szavunkban szükségkép az *i* hangzóig (visszaszíva ejtessék), *ájtatos* szóban szükségkép a' *h* desiderativus hangig, *fertelmes* szavunkban szükségkép a' *phr* egyetemes természeti hangig, a' minden pörgések és forgások őshangjáig, *sütésben*, *halálban* a' közel tűz hatásának kitett kismemű sistergését utánzó *s*-ig és a' véghörgés obliquus *h*-jáig (Uj M. Múz. 1855. 552. l.) kell fölhatolnunk, — mellyeket tehát gyököknek, mégpedig tisztán empiricus és nem metaphysikai elemeknek ismervén föl, ez által nemhogy transcendental világba lépniék, sőt az egyesületben működő ideologiai és phonetikai elemeknek szigorú nyomonkövetésével egyenesen a' természeti okföire vezettetünk föl, 's az illy elemeknek más nyelvekkel közösiségét nemhogy megtagadni, sőt ezeknek nyelvünkbeni kimutatásával legjobb alkalmat adunk más nyelveknek is azokat magokban fölkereshetniök, miben csak palástunkon méltatlanul megosztozkodni kívánók találhatnak sérelmet, 's költhetnek separatisticus vádat ellenünk. Arról mi nem tehetünk, ha egyes esetekben, mint *íjedelem* szavunk véggyökével a' természetanya kebelén egyedüliségben találunk is maradni, kénytelenek mindannyiszor elhunyt koszosunk pár sorát nemes nyelvünkre alkalmazni:

„Ugy termél, mint égi virág kórótalan ágon,

Csöndes ohajtásból és szübeli gondolatokból.“

IV. A' mi végezetre azon ellenvetést illeti, hogy nyelvemlékeink, honi alapokra szorítkozó nyelvényomozásunknak eme' leg-hathatós támaszai, és sikerének fő emelcsői nagyrészből elpusztulván, 's a' meglevők is csak közel korba nyulván föl, a' melly arányban csökkenté e' sajnos körülmény és historiai nyelvészetünk utján boldogulhatásunk reményét, azon arányban emelkedik ki a' hasonlító nyelvészetnek, főleg a' rokonnyelvekkel foglalkozónak fontos szolgálata, miután emezek nyelvkincse ősnyelvkincsünk elveszett részleteinek mintegy folytatásaul 's ekként alkalmas pótlékaul tekinthető: kénytelen vagyok állítani, hogy előleges szócsaládrendezésünknek a' rokon nyelvekkel elbánást e' tekintetből sem szükség, ha mindjárt lehetne is, saját nagy hátráltatásával bevárni, 's a' fölállítottunk munkarendi egymásutánban kimutatott

első helyéről továbbbűttenie. Megtartva azokat, miket főnebb a' törzsnnyomozó és gyöknyomozó nyelvészet viszonyairól, úgy családos és rideg szavainkról említünk, 's tudva ekként, melly kör- és karbeli segélyek azok, miket a' rokon nyelvek nyujt-
hatnak: könnyű átlátni mennyiben tekinthetők ezek nyelv-
emlékeink pótszereinek? A' nyelvemlékeinkkel kihalt törzse-
ket ezek föl nem támaszthatják, ugyancsak törzseink alakulá-
sának idő és iz szerinti lefolyatát nem tükrözhetik; gyököföltűnte-
tési hasznukat, fontosságukat már illően méltattuk. Én tehát e'
részben is sokkal távolabbi segédeszköznek vélem a' rokon nyel-
veket, mintsem a' közelebb fekvőket kimutatni, lehető utilitásúsu-
kat ajánlani fölöslegesnek tartanám. Tagadom, hogy XV. és XVI.
századi literaturánk (első virágzásunk, *Toldy*) nyelvregiségi 's
nyelvemlékbecsü gyöngyöi szükségünk 's ereszűösségök mértékeig
kibuvárolva volnának; tetemes *codex-irodalmunk* maga, melly némi
részben még hozzá sem férhető, korántsem egészen meddő, teljesen
kibányászva pedig semmi esetre nincs szűtörzseink tisztába hoz-
tala érdekében; 's még nem hagyott el a' remény, hogy nyelvem-
lékeink tekintetében számunkra a' gondviselés valahol megbecsül-
hetlen kincset tartogat, melly öröm megérhetésének, ki volna, ki
áhitattal nem nézne elébe? Mert egyedül saját nyelvemlékeink
azok, mellyek nyelvünk multját egyenes sugárban képviselhetik,
habár Temetési beszédünk korát századokkal előznék is; — míg
ellemben a' rokon nyelvek (Hunfalvy szerint *multunk multja*) vele
nem egyenes hanem villaágu vonalban függnek össze, mellynek vál-
pontjánáli tetemes megszűgűdés veti őket értelmesb hazánkfiak kö-
zűl is sokaknak szemében az igazinál jóval messzibb távolba nyelv-
űnkűtűl. — Továbbá milly dűzs kincse fekszik nyelvűnknek csak-
nem illetlenül *helyneveinkben*, telepedű, új éghajlat alatt honosulű,
új életkűrbe lépű őseink eszmejárátának 's az ezt kifejezű ősrégi-
sűgű nyelvűzetnek olly nagy fontosságu, terjelemre is tekintélyes
maradványiban! mellyek amaz őseket elemekkel megkűzdűsűk-
ben, hosszú kűltűzkűdűések kűzűtűt edzett, mégis friss fűlfogásű, éles
pillantásű őntűjűkűzűsűkben, majd az új hazai földnek, hegy, vűlgy,
halom, rűna, rűt, bereknek, patak, ér, folyam, gázlű, sziget, fok,
lápvidűknek megűlűsűében, lakhatűvű, gyűműlcsűzűzűvű tételűben,
sokkűpi fűlhasználásában olly élethűven bűlyegzik. Ezek ám ítű-
szetes kezelűs mellett elenyűszett nyelvemlékeinknek gazdag tar-

talmu pótszerei, ezek „a” nyelv folytonosan fejlődő életfájának megannyi elhullott ugyan, de el nem enyészett, sőt mintegy petrificálva megmaradt levelei.” (Révész I.), melyek nélkül szócsaládrendszerünk csak érzékeny hiánynyal kivihető. — ’S mindezekon kívül ime’ még egy hatályos pótszer befejezésül. Nemde nyelvünk a’ magyar népelet csodaszép teremtménye-e? Csalatkozunk-e ha állítjuk, mikép e’ nyelv rég bevégzett ösztönszerű eredeti alakulásai is ugyanazon nép lelkes utódai által *visszaélesztés* útján még egyszer reproducálhatók? nem tabula rasa ujonnan beírásáról, nem elenyészett egész alkotmány támpontok nélkül még egyszer leendő megteremtéséről, hanem csak ittott elhalványodott eltörölt betűknek fölfrisítéséről, kiegészítéséről, elhulladozott kapcsolatok helyreállításáról, a’ hízagoknak, az idők mostohasága, feledése által ütött omladványoknak és pedig nem pusztá képzeletből, hanem bő és hű vezéradatok nyománi kipótolgatásáról, egy bélvedéri szoboregykorrongálta fölséges dóm kiépítéséről van szó. Miért ne lehetne a’ reánk utódokra örökségül szállott nemzeti nyelvösztöntől, melynek ösfriseségét nyelvünk szervezetének beható tanulmányozása, ösrugékonyságát gyakorlat által szerzendő ügyesség sokrészben pótolhatja, helyes irányban járdalást remélnünk hátramenőleg is az őseink által egyszer megtaposott ösvényen? Hogy csak egy példát hozzak föl: *menny* (coelum) szavunk értelmezésében, családisága nyömozásában kifogyunk nyelvemlékeink tanúságából, miután a’ Temetési beszédbeni előfordulta — munhi*) — sem önt reá bővebb világosságot; — tehát nem volna-e közelebbi menedékünk, mint Révaival egyenesen a’ lapp *muenje*-hez szökkenni át? a’ mi által különben annak ohajtott értelmezésében egy lépést sem haladtunk. Ime’ visszaélesztés útján, a’ *lebegő égnek* párhuzamául kétségtelenül reátalálunk a’ *menő égre*, mely teszi a’ minden sergeivel 24 óránként

*) Mind ekkorig hibásan olvasva Révai, Döbrentei ’s mások után *mennyei*-nek. Van a’ magyarnak *mennyei jusa* és *boldogsága* (és ezen e betűi világosan kezeskedik a’ participialis eredetről, mint: szülei szeretet, csökméi sárkány), de soha nem volt *mennyei országa*, hanem a’ kereszténység fölvételevel a’ regnum coeleste és coelorum kifejezésére *mennyor-szágot* és *mennyei országot* alkalmazott. A’ Temetési beszéd *munhi uruzagja* világosan *mennyor-szágnak* olvasandó, lévén az i nem melléknévi rag, hanem az n-nek lágyítása, és a’ h a’ már mutatkozni kezdő kettőztetést képviselő torlaszjegy.

köröttünk megforduló kristályboltozatot, azon ellipsissel, mely mező (föld), kaszálo (rét), levegő (ég), 's száz másokban szokásos, és azon alakulással, melyet *könny* (könő, gönyő) 's *meny* (menyecske, menyasszony = menő) stb. stb. szavaink minden kifogáson fölülemelnek. Alig ismertem mivel hazánkfiaink sorában lelkesb egyént, kinek gondolati az ihletés óráiban visszaszállongani ne szerettek volna az első nyelvalkotás kiesletei felé; ki távol a' fentebb megrott frivolitas vagy bárgyuságtól, gyönyörét nem lelte volna vissza észlelés általi megkisérlésében: milly ösvényen jutott el a' nyelvalkotó szellem ez vagy amaz jelesb szavunk megalakításához? 's mondhatom, e' lucubratioik között a' milly meglepő szépségűeket, olly találó igazságukat nem egyet jegyezheték meg. Föl tehát e' nemes ösztönünkkel is, föl minden eszközeinkkel szócsaládink összeállítására, nyelvünk csarnokának szerteheverő köveiből fölépítésére! Ha ezt egyszer megindítottuk, ha szent hagyatékunk megtakarítása, összehordogtatása, egybeillesztgetése közben nyelvünk jövődjének, mikor az már nemcsak zengzetes, de csodaszép zenéjében értelmes is leend, előörömet megízleltük: csak akkor fogjuk teljesen méltányolni tudni a' törekvésünket végezhöz vezérlendő nyelvhasználat hivatását is egész fontosságában, 's önbizalommal fogunk kiszállni a' világérdekű pályára, érezvén hogy a' biztos iránytűvel kezünkben nem félhetünk többé annak végtelen térén áldástalan elkalandozásoktól. — Csak azon esdeklem, hogy családalkotási munkálatinkban mindenek fölött a' BENSŐ EGYBEFÜGGÉS legyen vezérelvünk a' külalak tündéres színcsillámi fölött, miután a' nyelv, habár inkább ösztön — mint tervszerű, de mindenesetre *okos* és természetű alkotmány 's a' józan népies észjárás kinyomata levén, eszmelánczlati törvényeknek *kell* benne uralkodóknak lenni, 's az eszmelánczolat fonálának *kell* rajta rendszeresen áthuzódnia, miként erre ama' fentebbi család összeállításában némi gyenge ujjmutatást adni törekedtem. Egyedül e' benső egybefüggés előttünk tartásával fogunk eligazodni a' tulhajlékony külalak ezer változatos játékaival, álarczos káprázolati között, — 's emberi méltóságunkhoz illően biztosítani fogjuk e' téren is a' szellem uralmát a' neki mindig alárendelt 's mindörökre alárendelendő anyag fölött!

Nyomtatási hibák:

lap.

2	felülről 20 sorb.	fratert jelentő <i>féltől</i> helyett olv. fratert jelentő <i>fél</i> szót a' dimidiumot jelentő <i>féltől</i> .
5	„	6 „ mál h. olv. <i>mál</i> és <i>mal</i>).
7	„	7 „ sem nem h. olv. <i>sem</i>
7	„	19 „ fogalmát h. olv. <i>folyamat</i>
11	„	5 „ tudományomat h. olv. <i>mutatványomat</i>
13	alulról 10 „	FELFIM h. olv. FELEIM.

Lap.

18 felülről	10	„	zépére h. olv. szépre,
18	18	„	XIX-diki h. olv. XIX-dik
21 alulr.	12	„	(igenyü) analogiák h. olv. (igenyü) teknő (tökenyü) analogiák,
22	7	„	távolyunk h. olv. távolygunk
23 felülről	2	„	kifejlését h. olv. kifejtését
„	16	„	önszerüségét h. olv. önszervüségét
„	25	„	vállandtával h. olv. vállandtával.
„	26	„	föllebbenteni h. olv. fölebbblebbenteni
„	34	„	leleplező h. olv. leplező
26 alulról	10	„	nyelvök h. olv. nyelvünk
„	8	„	föl-hó h. olv. „föl-hó,
28 felülről	5	„	nem mindennapi részleteket h. olv. nem részleteket
„	15	„	dúzsabb h. olv. dúzsabb hangok
„	5	„	sejtheti h. olv. sejtetheti.
30 felülről	2	„	prioritás h. olv. prioritást
„	22	„	a' dohány h. olv. dohány
„	23	„	lombjában h. olv. lomjában
31	7	„	vezetünk-? h. olv. vezetettünk-e?
„	13	„	foghat h. olv. foghat
32	3	„	a' térek h. olv. legfontosb térek
„ alulról	5	„	nagybecsü h. olv. e' nagybecsü
33 felülről	6	„	eredményét után kimaradt: a' nagy szótári munkálatok ide nem értésével,
34	10	„	tiszteletteljesen h. olv. ihletteljesen
„	21	„	szócsaládink h. olv. hogy szócsaládink
35	7	„	tovább h. olv. továbbá
„	13	„	kezet, h. olv. kezét, —
36	8	„	eszmélye h. eszméje
„	10	„	az h. olv. ez
„	19	„	rendretüsitlanúl h. olv. rendreutasítlanúl
37 felülről	10	„	tldk (anulus) h. olv. tldk. karika (annulus)
„ alulról	6	„	közbenjáró h. olv. közbenjáró
40 felülről	8	„	az sem világos, midőn h. olv. az sem kevésbé világos, hogy
42	1	„	's e' szempont az h. olv. 's nem e' szempont az,
„	16	„	nétáni jogát h. olv. nétáni lappangó jogát,
„ alulról	1	„	nálunk h. olv. nálunk,
43	10	„	apaszthatjuk, h. olv. apaszthatjuk
44 felülről	4	„	nyelv iránt h. olv. nyelven
„	9	„	ez h. az
„	18	„	ez h. az
45	24	„	tudományában h. olv. tudományban
„	28	„	éztekezés h. olv. értekezés
46	17	„	va h. olv. van
„	27, 28	„	szóegyen h. olv. szóegyén
„	28	„	e' h. olv. a'
„	32	„	? h. olv. ;
48	8	„	kisnemü h. olv. hűsnemü
„ alulról	9	„	és historiai h. olv. böleseleti és historiai
49 felülről	4	„	kör- és karbeli h. olv. kör- és karbeli
„ alulról	10	„	illetlenül h. olv. illetlenül

86458

